دڵدار و ڕیالیزم لە شیعری کوردیدا

د. سروشت جوهر حوێز
مامۆستا لە زانکۆی کۆیە \ کۆلێژی پەروەردە - بەشی کوردی

پێشەکی

ڕیالیزم وەکو ڕێبازێکی ئەدەبی لە نێو ڕەگەزەکانی ئەدەبدا ڕەنگیداوەتەوە لە سەرەتای سەرهەڵدانییەوە گەشەیەکی زۆری بەخۆیەوە بینیوە، وەکو یەکێک لە ڕێبازەسەرەکییەکانی ئەدەب ئەرکەکەی بە جوانی ڕادەپەڕێنێت، ئاوڕ لە شتە بینراو و پەی پێبراوەکانی مرۆڤ و سروشت دەداتەوە، واقیعی کۆمەڵ و کێشە و خەمی باشترکردنی واقیعی ئادەمیزاد لە ئەستۆ دەگرێ، سەر لەنوێ وێنەیەکی هونەری واقیع پێشکەش دەکات و کاریگەری خۆی دەبێت بەسەر چێژی پەیام وەرگرانی، جۆرەکانی ڕیالیزم لە چوارچێوەی هونەر و ژانرە جیاوازەکانی ئەدەبدا، نرخ و بەهایەکی هونەری بەرزیان بەدەق بەخشیوە، یەکێک لە قۆناغ و سیما نوێ و گرینگەکانی شیعری پێکهێناوە لە ئەدەبی کوردیدا، بە تایبەتی لە سەدەی ڕابردوودا، چونکە ئەو بارودۆخە سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتییەی ئەو سەردەمە دەرفەتێکی باشی بۆ درەوشانەوەی ڕیالیزم و بەتایبەتی جۆری ڕیالیزمی ڕەخنەگرانە و شۆڕشگێرانە و ... ڕەخساندوە، ئەم زەمینە سازیەش بۆ پێکهاتەی سروشتی ڕیالیزم لە شیعردا دەگەڕێتەوە . (دڵدارو ڕیالیزم لە شیعری کوردیدا) هەوڵێکە بۆ باسکردنی چەند جۆرێکی ڕیالیزم و ڕاڤەکردنی دەقە شیعریە ڕیالیزمیەکانی دڵدار بەهۆی بوونی پەیوەندییەکی زۆری ڕیالیزم بە شیعرەکانی و بەو قۆناغ و سەردەمەی، کە (دڵدار) تیایدا ژیاوە، ڕۆڵێکی گەورەی لە گەشەکردن و چەسپاندنی لە شیعرەکانیدا هەبووە . لەم توێژینەوەیەدا لەبەر تیشکی ڕێبازی تیۆری و شیکاری و پراکتیکی بە تێڕوانینێکی ڕەخنەیی کاردەکەین . توێژینەوەکەمان لەم پێشەکییە و دووبەش و ئەنجامەکان و لیستی سەرچاوەکان و پوختەی باسەکە بەزمانی عەرەبی و ئینگلیزی پێکهاتووە: بەشی یەکەم چەند تەوەرەیەک دەگرێتەخۆ لەوانە : چەمک و زاراوەی ڕیالیزم، کورتەیەک لە مێژووی سەرهەڵدانی ڕیالیزم، سەرهەڵدانی ڕیالیزم لە ئەدەبی کوردیدا، ئەزموونی شیعری دڵدار، هۆکارەکانی وابەستەبوونی (دڵدار) بە چەشنە جیاوازەکانی ڕیالیزم. بەشی دووەمیش چەند تەوەرەیەک دەگرێتەخۆ ئەویش : ڕەنگدانەوەی جۆرەکانی ڕیالیزمە لە شیعرەکانی دڵدار دا لەوانە ڕیالیزمی فۆتۆگرافی، ڕیالیزمی ڕەخنەگرانە، ڕیالیزمی شۆڕشگێڕانە، ڕیالیزمی سۆشیالیستی، ڕیالیزمی کۆمەڵایەتی

بەشی یەکەم

١\١) چەمک و زاراوەی ڕیالیزم

زاراوەی ڕیاڵیزم (Realism) لە دوو بەش پێک هاتووە (Real) واتای (حەقیقەت،واقیع) دێت(isme) بە واتای ڕەوشی ڕاستەقینە دێت، واتە هەردووکیان بەسەریەکەوە واتای (بینینی واقیع بەو شێوەیەی کە هەیە، ڕەوشتی ڕاستەقینە) دەگەیەنێت. (فەرهاد پیرباڵ، ڕێبازە ئەدەبیەکان،ل٩٦). (Realisme) لە ووشەی (واقیع – Real) داتاشراوەو سیفەتی(واقیعی - Really) لێ

دروستکراوە، هەرچەندە ووشەی(Really) لە زمانی ئینگلیزی واتای (بە ڕاستی) یشی هەیە، واتا ئەوەی بە ڕاستی لە سروشت و مرۆڤدا هەیە .(عادل مجید گرمیانی، ڕیالیزم لە ڕۆمانی کوردی هاوچەرخدا، ل٤٢).، (ڕیالیزم واتا ئەو واقیعەی، کە وەکو ڕاستیەک لە بونی سروشت ومرۆڤەوە سەرچاوە دەگرێت، واقیعیش دووجۆرە : ڕاستەقینە و هونەری، یەکەمیان : ئەگەرمرۆڤ وەسفی کرد ڕاستگۆ دەبێت و پارێزگاری ئەوەی، کە هەیە دەکات لە وەسفەکەیدا کۆپییەکی واقیع هەروەک وێنەیەکی فۆتۆکۆپی دەبێت. دووەمیان ئەوەی، کە ئەدەب پشتی پێ دەبەستێ، لەسەر بنەمای داهێنانیی بۆ واقیع ڕادەوەستێ مەرج نیە دەقاودەق بێت، ڕاستە بنەماکان لەواقیعی ڕاستەقینەوە وەردەگرێت، بەڵام دەستکاری دەکات وسەرلەنوێ دروستی دەکاتەوە تا واقیعێک پێشکەش بکات کۆپیکردنی واقیعی ڕاستەقینە نەبێت بەڵکولاسایکراوەیە ولەتوانای مەزندەکردنە، چونکە لەچوارچێوەی دادەخولێتەوە و پابەندی مەرجەکانی دەبێت) (عبدالرزاق الاصفر، المذاهب الادبیە لدی الغرب، ص١٣٣) کەواتە زاراوەی ڕیالیزم بە واتای ئەوەی لەواقیعەوە هەڵقوڵاوە دەگەیەنێت، جەخت لە ڕاستی و ڕاستەقینە و حەقیقەت دەکاتەوە، ئەمانەش لە خودی ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤ و ... تاد ڕەنگدەداتەوە ، بەشێوەیەکی گشتی ڕیالیزم لەدەوری (واقع)یان (حەقیقەت)دادەخولێتەوەو بۆیە کاتێک ئەوزاراوەمان بەرگوێ دەکەوێت یەکسەر بیرمان بۆلای (واقیع)دەچێت . ئەمە واتای وشەکەیە وەک زاراوەیەک بۆ ناولێنانی ڕێبازێکی ئەدەبی . ڕیالیزم وەک چەمکێکی ئەدەبی چەندان چەشنی هەیە، بۆیە لە کاتی پێناسە کردن بۆ چەمکی ڕیالیزم ئەوا توشی چەند جۆر پێناسە دەبین، تەنانەت (دیمین گرانت)لە کتێبی ڕیالیزم سی و سێ جۆر ڕیالیزمی دەست نیشان کردووە . (ڕیالیزم لە ئەدەبدا ئەوەیە هەموشتێک چۆن دیتەبەرچاو، لە چ بارو وێنەیەکدابن بەو جۆرە دەربخرێ، بەبێ ئەوەی لەدەریای ئایدیالیزم و ئەندێشەدا بخنکێنرێ) (کریم شارەزا، دڵدار وشیعری ڕیالیزم، ل٩) د.هیمداد حسین دەڵێت ((لەبواری ئەدەبدا ڕیالیزم بەو واتایەدێت هەموو بابەتێکی فکری چارەسەرێکی بابەتیانەی کێشەکانی ژیانی مرۆڤ بکات، ئەم چارەسەریە وێنەیەکی وردو قوڵی و دیاری وای تێدابێت، نوسەر خۆی لەدەرەوەی بابەتدا بدۆزێتەوە)) (هیمداد حوسێن، ڕێبازە ئەدەبیەکان، ل ١١٥). واتە واقیع دەکەوێتە دەرەوەی مرۆڤ و بەشێکە لەو شتە هەستپێکراوانەی کە مرۆڤ بەهۆی هەستەکانییەوە درکیان پێ دەکات و چارەسەرێکی بابەتیانە بۆ کێشەکان دەکات . کەواتە ڕیالیزم ئەوەی لە واقیعەوە هەڵقوڵابێ بە مەبەستی تۆمارکردن و دەرخستن و بەرجەستەکردنی حاڵەتێک لە نێو ئەو واقیعە لە بەرهەمەکەدا، ئەمەش ڕەنگدانەوەی دۆخە واقیعییەکان دەگەیەنێ لە نێو بەرهەمی نوسەراندا . ئەم چەمکە وەکو(جۆرج لۆکاس) ئاماژەی بۆدەکات (ئاوێنەی ڕاستەقینەی واقیعەوەدەبێتە ڕاستگۆترین ئاوێنە ئەگەر ناکۆکیەکانی گەشەسەندنی کۆمەڵایەتی پیشاندا) (ڕێزان ڕحمان خدر، ڕەنگدانەوەی ڕیالیزمی ڕەخنەیی لەئەدەبدا) ل ١١٤) . کەواتە ڕیالیزم مانای وێنەگرتنی واقیعەو ئاشکراکردنی نهێنیەکانی و دەرخستنی شتە شاراوەکان و ڕاڤەکردنیانە و خولقاندنەوەی سەرلەنوێ واقیعە لەگەڵ هەموو ئەو ڕاستیانەی واقیع بەخۆیەوە دەگرێت .لێرەوەدەتوانین بڵێن ڕیالیزم خاسەتێکی هەیە، ئەویش ئەوەیە وێنەیەکی تەواوی لەبارەی کۆمەڵ و سروشت و مرۆڤەوە دەخاتەڕوو، لە بەرهەمە ئەدەبیەکەدا، واتە ڕیالیزم ڕەنگدانەوەی ژینگەو ژیانە گوزارشتکردنە لە لایەنە جوانەکانی ژیان و ڕووداو و کارەساتەکانی، بۆیە هەر نوسەرە بەجۆرێک لێکدانەوە بۆ واقیع دەکات و دەربرینی لێ دەکات . ڕیالیزم وەک (قوتابخانەیەکی

ئەدەبی و هونەریی واقیع وەکوخۆی پێشـکەش دەکات، بێ ئەوەی بیکاتە نمونەیی) (فەرهاد پیربال، ڕێبازەئەدەبییەکان، ل٩٦) کەواتە بەگوێرەی ئەم بۆچونانەی لەســـەرەوە باسـکراوە دەگەینە ئەوەی بڵێن، ڕیـالیزم ڕێبـازێکی ئـەدەبییە، ڕەنگدانـەوەی ڕۆژەگـارە کـەیـەتی ڕەتکردنـەوەی گشـــت بیروبۆچونێکی خەیاڵە وەک ئەوەی لە ڕۆمانتیک هەبوو، بەتایبەتی بارە خەون وخەیاڵیەکەی، واتە نوســـەر لە بەرهەمەکەیدا خۆی بەدووربگرێت یان چارەســـەرێکی زانســـتیانە بۆکێشـــەکان بکات، بۆیەدەتوانین بڵێن ڕیالیزم بەباشـترین و گونجاوترین ڕێبازی ئەدەبی دادەنرێت بۆ چارەسـەرکردنی کێشەکانی کۆمەڵ.

.

١\٢) کورتەیەک لە مێـژووی سەرهەڵدانی ڕیـالیزم

ڕیالیزم هەر لە ســـەرەتاوە کاردانەوەیەک بوو لەدژی (هونەربۆهونەر) هاتەکایەوە . ڕیالیزم وەکو ڕێبازێکی ئەدەبی مێژووی ســـەرهەڵدانی دەگەرێتەوە بۆ ســـەدەی نۆزدە، وەک پەرچە کردارێک بەرامبەر ڕۆمانتیکیەت هاتە ئاراوە، بەپێچەوانەی دەسـتورو یاسـاکانی ڕۆمانتیکیەت خۆی ڕاگەیاند، چونکە ڕۆمانتیکیەت کۆمەڵیان پشتگوێ خستبو بابەتەکانیان لەخزمەت چینی بۆرژاو ئەرستۆکراتی بوو، بەڵام سـەرهەڵدانی ڕیالیزم وەڵامدانەوەی خواستەکانی جەماوەر و چینی ژێردەستەبوو(کامیل محمود، غـەزوی ڕۆشـــنبیری ورێبـازەئـەدەبیـەکـانی ڕۆژئـاوا، ل٧٠)، جگـە لـەوەش بـەهۆی ئـەو گۆرانکاریانەی کە لە ســـەدەی هەژدەو نۆزدەدا ڕویدا بارودۆخێکی وا ســـەریهەڵدا پ َویســـتی بە گۆران بوو، ڕیالیزمیش ڕەنگدانەوەی سروشتی سـەردەم و پێویستییە ڕۆشنبیرییەکانە، زۆرشت هەبوون ببونە پێویســـتی ســـەردەم، کە ڕۆمانتیکییەکان گرینگیان پێنەدەدا(د.طارق العذاری، المسـرح التعبیری،ص٧٠)، بۆیە نوســـەران خوازیاری گۆرینی ســـیســـتەمی کۆمەڵایەتی بوون، بانگەشـــەی ئەوەیان دەکرد پێویســـتە دەوڵەت هەوڵی بەدیهێنانی دادپەروەری بدات، ئازاراو مەینەتی و کێشـــەو گرفتەکانی کۆمەڵیان دەخستە ڕوو.

ڕیالیزم وەک خســـتنەڕوی واقیع کەم و زۆر لە ســـەدەکانی پێش سـەردەمی ڕینسـانیش، لەئەدەبی گریکیدا هەبوو، لە خوێندنەوەی شیعر و شانۆی سەردەمی گریکەکان چ لە بواری مەرگەسات یا بەزمەســـات جۆرە ڕەنگدانەوەیەکی واقیعی ئەوســـەردەمەی بەرچاودەکەوێت.(هێرۆعبدالرحمن، ڕیالیزم لە شـــیعری ئەحمەد دلزار داءل ٩). دواتر ڕێنســـانس شـــۆڕشـــێک بوو بۆ ڕزگاربوون لەدەســـەڵاتی ســـەدەکانی ناوەڕاســـت کە ســـیســـتەمی دەرەبەگایەتی و کڵێســـە بوون . ڕێنســـانس بزۆێنەرێکی فراوانی ئەدەبی و هونەری و شـــارســـتانیەتی بوو لە ماوەکانی ســـەدەی (١٥- ١٦) ســـەرەتا لەئیتاڵیا دواتر هەموو ئەوروپاشـی گرتەوە . نوسـەرانی سـەردەمی ڕینسـانس گرینگیەکی زۆریـان داوە بـەکێشـــەکـانی مرۆڤ ، هـەموو هـەوڵێکیـان دەدا بۆ ڕزگـاربوون لـە دەســـت یاساودەستورەکانی سەدەکانی ناوەڕاست کە پێوەیان دەناڵاند(سامان عوسمان عومەر، ڕیالیزم لە شیعری بێکەس داءل٢١) . سەرەتایەک بوو بۆ گرنگی دان بەئازادی تاکەکەس و زەمینەی خۆشکەر بووە بۆ ســـەرهەڵدانی ڕیالیزم . (د. فرهادپیربال، ڕێبازەئەدەبیەکان، ل٨) لەبواری ئابوریشـــدا ڕێنسـانس توانی هەنگاوێکی سـەرکەوتوانە بنێت تا لە قۆناغی دەرەبەگایەتییەوە خۆی ڕزگاربکات و پێ بنێتە قۆناغێکی نوێوە کە قۆناغی ســـەرمایەدارییە، ئیتر لەم قۆناغە بەدواوە کارگەکان وخاوەن ســـەرمایەکان دەرکەوتن وچینی کرێکار ســـەریان هەڵدا، لە ئەنجامی ئەم گۆڕانکارییەدا ئەدەبێکیش

سەری هەڵدا که ڕەنگدانەوەی ژیان وگ وزەرانی سەردەمەکە بوو، زۆرترین دەستکەوتەکانی ڕیالیزم لەبواری ئەدەبی وهونەریدا لەسەردەمی ڕێنسانس دابەدەست هات(د. هیمداد حوسێن، ڕێبازە ئەدەبیەکان، ل٦٥). دواتریش دەرکەوتنی بزوتنەوەرۆشنگەریەی لە سەدەی هەژدەدا، کە خەباتێکی ئایدۆلۆژی چینی ناوەڕاست بوو، دژی دەرەبەگایەتی، هەوڵی دەدا مرۆڤ لە کۆت و بەندی ترس ڕزگار بکات . (سەرچاوەی پێشوو، ل٦٥) . بیرمەندانی ڕۆشنگەری وەکو(ڤۆڵتێر و مۆنتیسکیو و ڕۆسۆ) لە پێناو ئەوە تێدەکۆشان، کە عەقڵ لە دابونەریتەکانی ڕژێمی دەرەبەگایەتی و پاشایەتی ڕەهادا پلۆسێت و ڕزگاری بکەن، هەوڵی بەکارهێنانی ڕاستەوخۆی عەقڵیان دەدا، لە هەوڵی ئەوەدابون وا لە مرۆڤ بکەن عەقڵ بکاتە ڕابەری خۆی وخۆی ڕزگار بکات لە هەموو لێکدانەوەیەکی ناعەقڵیانە بۆ دیاردەکان(د.فرهادپیربال، ڕێبازە ئەدەبیەکان، ل ٨٨). ئەو پێشکەوتنانەی کە لەو قۆناغەدا ڕوویاندا، گۆڕانێکی بەرچاویان لە واتا کۆمەڵایەتی و هزری و هونەرییەکاندا کرد، هاندەرێکی گەورە بوون بۆ سەرهەڵدانی ڕیالیزم.

دواتر بەکارهێنانی ڕیالیزم وەک زاراوەیەک لە بواری ئەدەبدا ((بۆ یەکەمجار ئەلمانیەکان ئەم زاراوەیان بەکارهێنا لە ئەدەبدا، شیللەر ئەم زاراوەی بەکارهێنا لە ساڵی ١٧٩٨ لەو نوسینانەی دەربارەی ئەدیبانی فەرەنسا، وەسفیان دەکات کەوا (ڕیالیزمین زیاتر لەوەی میسالی بن)) (د.صلاح فضل، منهج الواقعیه فی الابداع الادبی، ص١٢) . دواتر بیروبۆچوونی ڕیالیزم لە بەرهەمی هەندێک لە نوسەران ڕەنگیداوەتەوە پێش ئەوەی وەک ڕێبازێک سەرهەڵبدات، لە فەرەنسا شاکارەکانی ستاندال لە ڕۆمانی (سور و ڕەش)و (شەڕی واتەرلۆ)و .... لە ١٩٣٠ بە ئەڵقەیەکی گرنگ دەژمێردرێت لە پەڕینەوەی ڕۆمانسیزم بەرەو ڕیالیزم بە تایبەتی لە ڕۆمانی (سورو ڕەش) کەباس لە ململانێی نێوان جوتیار و خاوەن زەوی دەکات (مهند طابور، الواقعیه فی المسرح، مطبعه الامه، ص٧٥) . کۆمەڵێ لە ئەدیبانی ئەوسەردەمە لە ئەوروپا(شارل دیکنز، گۆگۆل، موپاسان و فلوبیر ئلیکسەندەرو بەلزاک و سانت بیڤ وتین وکانت).....هتد بانگەوازیان بۆدەکردو بابەتەکانیان بەشێوەیەک دادەڕشت کە لەگەڵ بارودۆخی واقیع بگونجێت و ناوەڕۆکی داهێنانەکانیان لە ڕووداوی ڕۆژانە و بەڵگەنامە مێژوویی وێنەی کەسایەتیە ئاساییەکانەوە وەردەگرت، بەوشێوەی جەماوەر بەڕاست و وەریان بگرێت، چونکە خەڵکی لە ڕۆمانسیەت و ڕۆچوونی لە فەردیەت و سۆزی ئەندێشەبێ سنورەکەی بێزاربون، نوسەرێکی وەک (بەلزاک)بەرهەکەی خۆی بەناوی(کۆمیدیامرۆڤایەتی)لەوکاتانەدا بڵاو کردەوە بووە پێشەنگی سەرجەم ڕیالیستەکانی فرنسا، گرینگی نوسینەکانی بەلزاک لەوەدابوو، بەبێ گوێ دانە ئەوەی ئەمە چاکەو ئەمە خرابە، یان ئەمە هەژارە و ئەمە دەوڵەمەندە، کۆمەڵی فرنسی وەک خۆی پیشاندەدات، ڕاستی هەموو چینەکانی کۆمەڵی دەخستەڕوو، وێنەی کۆمەڵی فەرەنسی بەشێوەیەکی واقیعی دەکێشاو تاوان باری دیاری دەکرد، بەمەش خۆی لەشاهیدەوەدەکرد دەکرد بە دادوەر (د. سالم احمد الحمدان، مذاهب الادب الغربی و مضاهرها فی للادب العربی الحدیث، ص١٥٩). لەو ناوەندەدا بانگەواز بۆ ئەدەبێکی نوێ سەری هەڵدا کە پێویستی واقیعی سەردەمی تێدا ڕەنگبداتەوە ئەویش ڕێبازی ڕیالیزم بوو. (کامیل محمود، غەزوی ڕۆشنبیری ورێبازە ئەدەبیەکانی ڕۆژئاوا، ٧٠).

لەم قۆناغەدا دەرکەوتنی فەلسەفەی مارکسیزم و نوسراوەکانی (کارل مارکس) ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبوو لە بەرەوپێش چوونی ڕێبازی ڕیالیزم، لە سەدەی نۆزدەدا نوسراوەکانی (کارل مارکس)

بوو بە پاڵپشتێکی باشی ڕیالیزم، چونکە بیروباوەڕە بنەڕەتیەکانی مارکیسزم بریتی بوو لە بەرگری کردن لەچینی پرۆلیتاریا و هەوڵدان بۆ بەدەســـت هێنانی دادپەروەری کۆمەڵایەتی و نەهێشـــتنی چەوســاندنەوەی چینایەتی، ئەم بیروباوەڕەش لەگەڵ بیروباوەڕی نوســەرانی تری ڕیالیزمدا یەکیان دەگرتەوە . بۆیەکاتێ کە شـــۆڕشـــی پرۆلیتاریای لە یەکیەتی ســـۆڤیەتدا بەرپا بوو ڕێبازی ریالیزم ڕەنگدانەوەیەکی بەرچاوی هەبوو لە بەرهەمی نوســەراندا . ســەر هەڵدانی فەلســەفەی مارکســیزم ڕۆڵی خۆی هەبوو لە ســـەرهەڵدان و بەرەوپێش چوونی ڕیالیزم . دواتر ریالیزم وەکو رێبازێک لە نیوەی دووەمی ســەدەی نۆزدەدا ســەرەتا لە فەرەنســا ســەری هەڵدا و ناوی ریالیزم و یاســاکانی قوتابخانەی ریالیزم یەکەم جار (شامفلۆری) لە بەیاننامەیەکدا بەناوی (مانفێستی ریالیزم)ی ڕاگەیەند و چەند پرنســـیپێک و بنەما ســـەرەتایەکانی ریالیزمی دیاریکرد (د.فەرهاد پیربال، ریالیزم، ل ٩٦). دواتر لە بەریتانیاو ئەلمانیا و ئیتالیا بڵاو بۆوە، دواتریش لە ئەدەبی ئەمریکیدا دەرکەوت . لێرەدادەتوانین بڵێین ڕیالیزم کە لە نیوەی دووەمی ســـــەدەی نۆزدەدا ســـــەری هـەڵدا وەک کاردانەوەیەک بۆ پەرەسەندنی سەرمایەداری و بۆرژوا لە ئەوروپا، تەنیا لە چوارچێوەی وێنەگرتنی واقیعی یا لاسایکردنەوەی نەمایەوە یا وەک ئەوەی لە سەدەکانی کۆندا هەبوو، بەرهەڵستی جوانی میســـالی لە ڕۆمانتیکیەتدا دەکرد، هەروەها هەوڵی دەدا پەردە لەســـەر شـــتە شـــاراوەکانی کۆمەڵ لابدات و دەچوونە نێو کێشـــە هەســـتپێکراوەکانی ژیانی ڕۆژانەی خەڵکی یەوە، تاکیان وەک بونەوەرێکی کۆمەڵایەتی ســـەیردەکرد و تاکایەتیان ڕەتدەکردەوە. لێرەدا دەگەینە ئەوەی چەند خاسیەتێکی ڕێبازی ڕیالیزم دیاری کەین:

١- ریالیزم مرۆڤ وەک تاکێکی کۆمەڵایەتی وەردەگرێت و لێی دەڕوانێت، مرۆڤ و ژیانی پێکەوە گرێداوە، واتە پەیوەندیەکی توندوتۆڵ پێکەوەی بەســـتون، لە ڕووی جوانکاریشـــەوە هەریەکەیانی بەوەی ترەوە دەبەستێتەوە.

٢- پەیوەندی نێوان تاک و کۆمەڵی لە ڕێگەی هۆکارە کۆمەڵایەتی و ئابوریەکان دیاری دەکات، چونکە لە گرنگترین ئەوهۆکارانەن، کاری لە ژیانی ڕۆژانەی خەڵکی دەکرد، بۆیە بەلای لێکدانەوەی خەیاڵ ئامێزی نەدەچوون، بۆنمونە لە کێشـــە کۆمەڵایەتییەکان جیاوازیە چینایەتیەکانیان بە هۆکاری گەورەی زۆربەی کێشە کۆمەڵایەتیەکان دادەنا.(فەرهاد پیربال، ڕێبازە ئەدەبیەکان، ل ١٠٢).

٣- ڕیالیزم ناوەڕۆکی بابەتەکانی لە ژیانی ڕۆژانەی خەڵکی و ســـەردەمەکەی وەردەگرت، ســـەیری ڕۆژگاری ئەمرۆی دەکرد و لە کێشـــەکانی ورد دەبۆوە، چونکە هەموو ســـەردەمێک کێشـــەی خۆی هەیە و ڕیالیزمیش لەگەڵ ئەو کێشانەدا خۆی زیندو دەکاتەوەو هەموو کات بەزیندوویی دەمێنێتەوە، بۆیە هەموو کات بابەتەکانی زیندوون (سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٢). بۆیە ریالیستیەکان جوانیشیان لەوەدا دەدۆزیەوە، کاتێک نوسەر توانیبێتی کێشە جەوهەریەکانی ناو کۆمەڵ بخاتەڕوو.

٤- ڕیالیزم پشـت بە خەو و خەیاڵ نابەسـتێت،دژی وێنە گرتنێکی ڕۆمانسـیانەی سـروشـتە، بۆیە دژی بەرزڕاگرتنی خودە.

٥- ڕیالیســـتەکان وردبونەوەیەکی زۆریان هەبوو بۆ دیاردەکان، واتە چەند گرینگیان بە بابەتێتی بدایە، جوانیش ئەوەندە گرینگی خۆی هەبوو، گرینگیدان بە ناوەڕۆک واتای وەلانانی ڕوخســـاری

ناگەیەنێ، هەردوکیانیان بە تەواوکەری یەکتر دادەنا، ســـەرەتا ناوەرۆک مەبەســـت وئامانجە ئینجا شێوە فۆرم.

٦- ریالیســـتەکان زمانێکیان بەکاردەهێنا لە نوســـینی بەرهەمەکانیان کە لە زمانی گشـــتی خەڵکەوە نزیـک بوو، بۆ ئـەوەی زۆرینـەی خـەڵـک لـەو کێشـــــەو گیروگرفتـانـە تێبگـەن کـەدەیـان خستەڕوو.

٧- لە ڕیالیزمدا بێ لایەنی نوســـەر گرینگی خۆی هەیە، نوســـەرکاتێک باس لە بابەتێک دەکات ئەوا بەشـێوەیەکی بابەتی و دوور لە هەسـت و سـۆز و بیروباوەڕی خۆی لەبارەیەوە دەردەبڕیت . واتە پیشاندان و ڕەنگپێدانەوەی ئەو واقیعە وەکو خۆی، بەشێوەیەکی بابەتیانەو ڕاستگۆیانە.

١ \ ٣) سەرهەڵدانی ریالیزم لە ئەدەبی کوردیدا :

دەرکەوتن و ســەرهەڵدانی هەر ڕێبازو بابەتێک پەیوەســتە بە بارودۆخی واقیعی ئەو ســەردەمە، کە تێیدا دێتە کایەوە . سەرهەڵدانی ئەم ڕێبازە لە ئەدەبی کوردیدا وابەستەیە بەو بارودۆخە سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتیەی گەلی کوردەوە، چونکە ئەو بارودۆخەی کوردســتان ســەدەی بیســت تیایدا ژیاوە، تارادەیەک پێشکەوتنی بەخۆیەوە بینی و ئەو بارودۆخ و هەلومەرجە سـیاسـیەی گەلی کورد و کێشـەو گرفتە کۆمەڵایەتیەکان و بوونی جیاوازی ئاسـتی ژیانی چینەکان و دەسـەڵاتی ستەمکارو نایەکســـانی و کێشـــەی ململانێیەکان لەو قۆناغەدا فاکتەرێکی بەهێزبوو بۆ هاتنە ئارای ڕێبازی ریالیزم، یەکێ لە سـیما هەرە دیارەکانی شـیعری کوردی لەوقۆناغە بەدواوە تێکەڵ بونیەتی لەگەڵ خەمی مرۆڤی کورد، ڕێبازی ریالیزمیش یەکێکە لە ڕێبازە ئەدەبی و هونەرییەی کە تێکەڵ بونیەتی لەگەڵ خەمی مرۆڤ و واقع وەکو خۆی پێشکەش دەکات واتە بینینی واقع بەو شێوەیەی کە هەیە . (د. پەرێزســـابیر) دەڵێت: ((بەپێی ئەو بارودۆخەی میللەت تێدادەژی لە هەرســـەردەمێکدا ڕێباز یا قوتابخانەیەکی ئەدەبی دیاریکراو ســـەرهەڵدەدات، دەیەوێت تەعبیر لەو ناوەڕۆکە بکات، کە بارودۆخی ئەو ســـەردەمە دروســـتی کردووە، بۆیە لە هەر قوتابخانەیەکی ئەدەبیدا تەعبیر لە ناوەڕۆکێکی دیاریکراو کراوە، کە جیاوازە لە ناوەڕۆکی قوتابخانە ئەدەبیەکەی پێش خۆی)) (د.پەرێز سـابیر، ڕەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسـەلەکانی نوێکردنەوەی شـیعر، ل٢٧٣)، بۆیە لەگەڵ گۆڕانی بارودۆخی کۆمەڵ گۆڕانیش لەڕێرەوە ئەدەبیەکاندا ســەر هەڵدەدا، لە ئەدەبی کوردیشــدا ڕێبازێکی تری جیا لە ڕۆمانتیک لەدوای ڕێبازی ڕۆمانتیک قوتابخانەی ڕیالیزم ســـەری هەڵدا، کە زیاتر دوورکەوتنەوەبوو لە میسـالیەت و ڕووکردنە ڕاسـتیەکان بوو، باسـکردن بوو لە بابەتە کۆمەڵایەتی وســـیاســـییەکان، وەک ڕەنگدانەوەیەکی خەباتی ڕزگاریخوازانەی نەتەوەی کورد، کاتێک شـــاعیران ڕووبەڕووی ڕووداوەکانی دوای شەڕی یەکەم ودووەمی جیهانی وئەنجامەکانی بونەوە، هۆشیاری سیاسی بە جۆرێکی تر لەسەریان دەرکەوت، خاسیەتەکانی ریالیزم لە بەرهەمەکانیاندا ڕەنگیدایەوە . بۆیە ڕەگەزەکانی واقیعەت بەســـەر ناوەڕۆکی بەرهەمی نوســـەراندا زاڵ بوو، بەهۆی ئەو گۆڕانە خێرایانەی بەســەر بارودۆخی کۆمەڵی کورد داهات پێویسـتی قۆناغەکە وایکرد شـاعیران خۆیان لە باوەشـــی واقیعی ژیانی میللـەتـەکـەیـانـدا ببیننـەوەو تـەعبیر لـەو واقیعـە بکـەن، کـە بـارودۆخی سـەردەمەکەیانی دروست کردبوو.(سـەرچاوەی پێشـوو، ل٤٥٥). لە ئەدەبی کوردیدا پاش جەنگی

یەکەمی جیهانی جۆرەکانی ڕیالیزم بە تایبەتی ڕیالیزمی کۆمەڵایەتی و ڕەخنەیی و ڕامیاری و زیاتر لە ئەدەبی کوردیدا دەرکەوتوە، دواتر (پاش جەنگی دووەمی جیهانی ریالیزم وەکو قوتابخانەیەکی خاوەن تایبەتێتی خۆی جێگیربوو، لەو قۆناغەدا سەرکەوتنی بەرەی سۆشیالیزم و بڵاوبونەوەی پرەنسیپەکانی یەکسانی وبرایەتی ودادپەروەری بەشێوەیەکی گشتی لەجیهان و لای میللەتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و میللەتەکانی ژێردەست) (د.هیمداد حوسێن، ڕێبازەئەدەبیەکان، ل ١٦٩)، ئەمانە بوونە هۆی ئەوەی کە شاعیران و نوسەرانی کورد ڕووبکەنە ژیانی واقیعی کۆمەڵی کوردی و سەرچاوەی بابەتەکانیان لەو واقیعەهەڵێنجن.

لەم قۆناغەدا پاش ڕەنگدانەوەی ((کاریگەریەکانی شۆڕشی ئۆکتۆبەر لای زۆربەی نەتەوە چەوساوەکانی جیهان لای نەتەوەی کوردیش وەک نەتەوەیەکی چەوساوەی خاک داگیرکراو لەدوای جەنگی دووەمی جیهانیەوە بەزەقی دەرکەوت)) (عەباس محمد قادر، ریالیزم لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا ١٩٤٦-١٩٧٠، ل٦٠)، ریالیزمی سۆشیالیستی بەشێوەیەکی فراوان گەشەی کرد لە لایەن شاعیرانەوە پەیرەو دەکرا، دواتر هاتنە ئارای بیری مارکسی لەم قۆناغەدا و دامەزراندنی حیزبی شیوعی، ئەو زەمینە ئایدۆلۆژی و ڕۆشنبیریەی کە لەگەڵ خۆیدا هینایە ئاراوە، بووە هۆی بڵاوبونەوەی ئەدەبیاتیکی ڕیالیستانە، هەروەها دامەزراندنی(حیزبی هیوا) لەلایەن شاعیری لاو (دڵدار) کە وەک شاعیری جوتیاران دەردەکەوێت ، بوونی ئەو ئاراستە چەپە لە ناو(هیوا)دا ئەمانە خاوەن بیرکردنەوەو تێڕوانینێکی مارکسیانەبوون، بوونی ئەوتێڕوانینانەو چەندین شاعیر لەو ڕێکخراوانەدا زەمینەیەکی باشی سەرهەڵدانی ئەدەبی ڕیالیزمی بووە (سەرچاوەی پێشوو، ل٦٢-٦٣)، (د.محمد دلێر) دەڵێت: ((ڕۆژنامەنوسی و ڕێکخراوە حیزبیەکان هەمیشە لە پێشەوەی ئەرکە نیشتیمانی و نەتەوەی و رووناکبیرییەکان بوون، بەنهێنی وئاشکرا خزمەتی زۆریان بەگەشەی بیرو ئایدیاو ئەدەب و زمانی کوردی کردووە، لە باشووری کوردوستان بێگومان لەوئایدیاو ئەدەبەش بەشی شێر بەر سۆسیالیزم و ڕێبازی ڕیالیزم کەوتووە)) (د.محەمەد دلێر ئەمین محەمەد، دەنگی ئەدەبی نوێی کوردی لە گۆڤاری ڕزگاری دا ١٩٦٩- ١٩٧٠،ل ١٣٧)، دەتوانین بڵین کۆمەڵی هۆکاری وەکو ئایدۆلۆژی و ڕۆشنبیری و سیاسی و ڕاگەیاندن و کۆمەڵایەتی و ئابوری ودامەزراندنی ڕێکخراو و پارتە سیاسیەکان و ڕۆژنامەو گۆڤارەکان هتد.. کاریگەریان هەبووەبۆ سەرهەڵدانی ڕیالیزم بەتایبەتی لە باشوری کوردستاندا . جونکە وەک ئاشکرایە شاعیرانی کوردمان بەتایبەتی لە باشوری کوردستاندا ئەندامی حیزب بوون و ئەدەبەکەیان لە خزمەتی کیشە جینایەتیەکان و بیری سۆسیالیستی دابوو، بۆ نمونە (دڵدار)ی شاعیر ڕیالیزمانە لە کێشەکانی ڕوانیوەو جیاوازییە چینایەتیەکان وچەوساندنەوەی چینایەتی و نەتەوەی بەشێکی گرینگی شیعرەکانی ئەم شاعیرەمان پێک دەهێنێت (عبدالخالق علاءالدین، دیوانی دڵدار ل٢١١ و ل ١٨٤)، هەروەها لە شاعیرانی تریشمان ئەندامی حیزب بوون و ئەدەبەکەیان لە خزمەتی کیشە جینایەتیەکان و بیری سۆسیالیستی دابوو، وەک(گۆران و دلزار و کاکەی فەلاح و هەردی و) چەندانی تر، کە شیعرەکانیان بەپێی ڕێبازی ریالیزم نوسیوە، (گۆران)ی شاعیر پاش لایەن گیری بیری مارکسیەت و پابەندبوونی لەڕیزەکانی حیزبی شیوعی، هەرچەندە گۆران لە سەرەتادا بە ڕۆمانتیک دەستی پێکرد بەڵام ئەوەندە لە باوەشی ڕۆمانتیک دانەمایەوەو هەنگاوی بەرەو ڕیالیزم ناوەو بوێرانە واقیعی کۆمەڵی کوردی خستۆتە ڕوو.

لێرەدا دەگەینە ئەوەی چەند فاكتەرێک دیاری بكەین، كە ڕۆڵیان هەبووە لە پێشـخسـتنی ریالیزم لە شـیعری كوردیدا : لەوانە ١- بیرو ئایدۆلۆژیای شـاعیر بۆ كۆمەڵ و خزمەتكردنی، چونكە ئایدۆلۆجیا نوێنەری بیرو هزرێكی تایبەتە كەوا نوسەر بە هونەرەكەی پێش كەشی دەكات بەو بیرو ئایدۆلۆجیەتەوە دەیخاتە ژێربالّی تەنگ پێ هەڵچنینەوە . بۆیە شـاعیران و هونەرمەندان بیرو ئایدۆلۆجیەتیان بە پێی پێویسـتی واقیع بۆ بەرژەوەندی و خزمەتكردن بە مرۆڤایەتی پەیرەو دەكرد . ئەم ئایۆلۆجیایەش بەپێی سـەردەم و پێویسـتی قۆناغەكانی ژیانی نەتەوە دەگۆرێ و یەكێک لە ئایدیاكان خۆی دەسـەپێنێت وەک بیری سیاسی یا نەتەوەیی یا سۆسیالیستی یا ئایینی، وەک لای هەر گروپ و پارت و نەتەوەیەک سـەرهەڵدەدات . بۆ نموونە كاتێک كە بیرو ئایدۆلۆجیای ماركس بوو بە بەرنامەی پارتێكی سیاسی وەک شیوعی چەند لە شاعیرانمان لە ریزەكانی ئەو پارتە كاریان كردووە بە پێی بیرو ئایدۆلۆجی ماركس كە ئەدەبێكی پابەندو پەیامداریان پێكهێناوە، ئەدەبێک لە خزمەتی چینی هەژارو كرێكار بۆ بەدیهێنانی بیری سۆسیالیستی كە هەڵوێستی هەبێت بەرامبەر بە كێشـە چینایەتیەكانی ناو كۆمەڵ و تەنانەت هاوتەبا بێت لەگەڵ كێشـەكانی گەلانی جیهانیش . ٢- بۆیە لێرەدا هۆكارێكی ترمان بۆ دەردەكەوێت ئەویش هاوبەشـی خەباتی گەلانە، چونكە ناڵاندنی گەلانی چەوساوە بەدەست داگیركەری لێكچوو، وایكرد شاعیرانی كورد هەست بەخەم وئازارەكانی نەتەوەكانی تر بكەن وەكو بابەتێكی مرۆڤ دۆستی لە بەرهەمە شیعریەكانیاندا ڕەنگبداتەوە، چەند ین شـاعیریش هەن لە شـیعرەكانیاندا پاڵپشـتی كورد بۆخەباتی كورد دەردەبڕن ولە ئازارو مەینەتیەكانیانداهاوبەشـیان، چونكە ((دوژمنی هاوبەش وادەكات كە گەلانی جیهان كۆببنەوە لە ژێر یەک ئالای تێكۆشـاندا)) (د.عزالدین مصـطفی رسـول، الواقیعیه فی الادب الكردی، ص١٧٣) واتە نالاندنی زۆربەی گەلانی چەوساوە بەدەست داگیر كەرە لێكچووەكانەوە، لە پێناو ئامانجی هاوبەش تێدەكۆشن، هەستكردنی شاعیرانی كوردیش بەخەم و ئازارەكانی نەتەوەكانی دیكە كەلە هەستێكی مرۆڤ دۆستانەوەیەتی. لە لایەكی ترەوە كارەساتەكانی شەری یەكەم ودووەمی جیهانی كاریگەری زۆری لەسەرجیهان بەگشتی و كوردستان بەتایبەتی هەبوو، (ئەو ڕووداوەسیاسی و رۆشنبیری و كۆمەڵایەتیانەی دوای جەنگی جیهانی دووەم و سـەركەوتنی شـۆرشـی چواردەی تەموز، ئەدەبیانی بەرەو ڕیالیزم برد و كاریگەرییەكی زۆریان بەسـەردەروون و بیركردنەوەو هۆشـیاری شـاعیر و نوسـەرانەوە هەبوو، بۆیە هەلبژاردنی بابەتەسـەرەكیەكانی ژیان وموعانات و ژانی چینی زەحمەتكێش بوونە تەوەری سـەرەكی شـیعرەكان، بونە ئاوێنەیەكی بێگەردی خەباتی هەژاران وكۆلنەدەران...) (هیمداد حسـین بكر، ڕۆڵی گۆڤاری هیوا لە پێشـخسـتنی ئەدەبی كوردیدا، ل ٤٩)، هەروەها ٣- خاڵێكی تر كە پێویسـتە هێمای بۆ بكەین ئەویش ئەوزەمینە بوو، كە بۆ ڕاگەیاندنی نوسـراوی كوردی سـەری هەڵداو بارودۆخێكی سـیاسـی لەبار هاتە ئاراوە بووە هۆی دەرچوونی چەندین ڕۆژنامەو گۆڤار، بوونە كەناڵێكی گەورەی ئەدەبیاتی ڕیالیزمی، لە باشـوری كوردسـتاندا . ٤- لە لایەكی ترەوە (شـیعری ریالیزمی ئاوێنەی ڕەنگدانەوەی قۆناغەكانی گەشـەكردنی ژیانی مرۆڤە، بۆیە لەگەڵ بەرەوپێشـچوونی پیشـەسـازی ودروسـت بوونی چینی بورجوازی دواتر سـەرمایەداری و لەگەڵیشـیدا شـاری گەورەی پیشـەسـازی بێگومان، هەموو ئەمانە ڕەنگدانەوەی لەسـەر بیروهزری شـاعیران دەبێت) (عبدولا تاهیر بەرزنجی، شـارو نوێگەری شـیعرمان، ل ١٠)

کەواتە پێشکەوتنی پیشەسازی و دروست بوونی شار، هۆکار بووە پێشخستن و گەشەسەندنی ریالیزم لە شیعری کوردیدا.

١\٤) ئەزموونی شیعری دڵدار[١٣] :

سەرەتای ئەزموونی شیعری دڵدار دەگەڕێتەوە بۆ ماوەی نێوان هەردوو جەنگی جیهانی، ئەم قۆناغەش گواستنەوەی ئەدەبی کوردییە لە کۆنەوە بۆ نوێ، جگە لەوەش ململانێی ڕێبازە ئەدەبییەکانی (کلاسیک و ڕۆمانتیک و ڕیالیزم)ە لە ئەدەبی کورددیا، سەرەتای ئەزموونە شیعرییەکەی دڵداریش هاوکاتە لەگەڵ ئەو بارودۆخەی ئەدەبی کوردی، هەر بۆیە ڕەنگی ئەو سێ ڕێبازە بە شیعرەکانییەوە دیارە، لەگەڵ ئەوەشدا لەسەرەتای دەرکەوتنییەوە وەکو شاعیرێکی نوێخواز دەرکەوت . دڵدار لە سەرەتای دەستپێکردنی ئەزموونی شیعریدا بەهرە شیعریەکەی بە کاریگەری شاعیرانی کلایسک بەتایبەتی (نالی و حاجی قادری کۆیی و مەحوی و...) کلاسیکییانە مامەڵە لەگەڵ تاقیکردنەوەی شیعریدا دەکات و تاقیکردنەوەی شیعری خۆی پێ دەوڵەمەند کردووە، هەر وەکو خۆی دەڵێت: (لەڕێی خوێندنەوەی دیوانی شاعیرەکان تێکەڵاو بەدنیای ئەدەب بووم و حەزو خولیام بە ئاراستەی ئەدەب گەشە دەکات، لە قۆناغی پێنجەمی سەرەتایی لەم ساڵەدا مەجرای ژیانم گۆڕا لەدەوری منداڵی هاتمە دەورێکی تر، کە ئیتیزانێکم پێ وەرگرتبوو لەم ساڵەدا دەستم پێکرد بەوردی دیوانی حاجی قادر موتالەعە بکەم، بەڵکو شیعرەکانیم ئەغلەب لەبەر کردبوو، ..... لەم ساڵەدا بەرەبەرە هەستم بەخۆ دەکرد لەزەت لەشیعر وەر ئەگرم بەڵکو زۆرم لا خۆش)) (عبدالخالق علاءالدین،دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد، ل٤٣) . ((جگەلەوەش دیمەنی جوانی سروشتی کوردستان بەتایبەتی سروشتە جوانەکانی کۆیە و ڕانیە، کە بۆ ماوەیەک بووبووە مەڵبەندی یادگاری قۆناغی منداڵی شاعیر، ئەمەش کاریگەری دەبێت و دیمەنی ئەو سروشتەش

---

[١٣]١. (دڵدار) ناوی یونس کوڕی ڕەئووف کوڕی مەحموود کوڕی مەلا سەعد لە بنەماڵەی (خادم السجادە) یە، لە ٢٠ی شوباتی ١٩١٨) (عبدالخالق علاء الدین ، دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد ، ل١٣) ، لەگەڕەکی (بەفری قەندی) لەکۆیە هاتۆتە دنیاوە . سەبارەت بەهەڵبژاردنی نازناوی دڵداریش ، وەک کاکەی فەلاح ئاماژەی پێکردووە((وادیارە بەهۆی ناسۆری ژیانی و ئاسۆی ڕۆشنبیری و خۆشەویستی نیشتیمان و گەل و لەسایەی بیری نەتەوایەتی و پێشکەوتنخوازییەوە دڵداری نیشتیمان و گەلی کورد بووە)) (کاکەی فەلاح ، کاروانی شیعری نوێ ی کوردی، ل١٠٢). لە ساڵی(١٩٤٥) کۆلیژی حقوق لە بەغداد تەواودەکات ، لەو ماوەیەشدا لە پاڵ خوێندنەکەی خەریکی کاری سیاسی بووە ، بەشداری زۆربەی ئەو چالاکی و خۆ پیشاندانانەی ئەو کاتەی کردووە ، داوای پشتگیری کردنی بۆ کرێکاران کردووە ، دوای تەواوکردنی کۆلێژی دەگەڕێتەوە کۆیەو دەست بە کاری پارێزەری دەکات ، بۆ داکۆکیکردن لە مافی جووتیاران و هەژاران . پاش سێ ساڵ لەکاری پارێزەری شەوی(١١ــــ١٩٤٨/١١/١٢) بەهۆی خواردنێکی پیسەوە ، لە یانەی فەرمانبەران لەهەولێر ژەهراوی دەبێت وگیانی لەدەستدەدا هەرلەوێش بەخاک سپێررا(عبدالخالق علاء الدین ، دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد ، ل٤٧).، بەم دواییەش لەساڵی (٢٠٠٥) تەرمەکەی گەڕێنرایەوە بۆ گۆڕستانی کەکۆن لە کۆیە.

دەبێتە بەشـــێک لە تاقیکردنەوە شـــیعرییەکانی))(هێرۆ ئەحمەد حەمەغەریب، دڵدارو نوێکردنەوەی شیعری کوردی، ل ٤٠) هەروەها دەوڵەمەندی لە سەرچاوە رۆشنبیرییەکەی بە تایبەتی لە ئەدەبیاتی فۆلکلۆر و ئەو سەرچاوە خۆماڵییانەی کە لە بەردەستی شاعیردا بوون و کاریگەرییان هەبووە بۆ دەوڵەمەند کردنی بیری شـــاعیر، ئەدەبیاتی بێگانەش، بۆتە ســـەرچاوەیەکی باش بۆ شـــاعیر لە ئەزموونە شیعریەکەی، کە بوونە هەوێنی دارشتنی دەقە شیعرییەکانی ؛ بۆیە بە مەبەستی شوێن پێکردنەوەی خۆی، لەناو ئەو گروپە شـــاعیرییەی کەزیاتر پەیوەندی پێوە هەبوون لە ســـەردەمی خۆی، وەک ((عەونی‌و جاهید و ...) کە ئەوانیش دەقەکانیان لەناو بازنەی کلاسیکدا بوون هەر ئەو پەیوەندیەشـی لەگەڵ شـاعیران دڵداری پەلکێشـی تاقیکردنەوەیەکی نوێ کرد، ئەویش بەرهەمهێنانی چەند دەقێکی شـــیعرییە لەگەڵ (عەونی‌و جاهید) لە ســـەرتان‌و پۆی کلاســـیک)) (هیرۆ ئەحمەد حەمەغەریب، دڵدار و نوێکردنەوەی شـــیعری کوردی، ل٣٢) .وەک لەگەڵ (جاهید)دا ئەو پارچە شیعرەی نوسیووە، غەزەلێکە لە ژێر ناوی (شەهبازی یا شەهێنی) دەڵێت:

شەهبازی یا شەهێنی شـاهی یا شـەهلاری تۆ
بێ دڵو بێ مروەتی عاشق کوژی خوێنخواری تۆ

....

قەت نەکەی (جاهید) مەدەد لەم شۆخی وا کەچ مذهبە
چونـکە (دڵدار)م ئـەزانم نایـەتـــەهـاواری تـۆ

دیوانی دڵدار ل٢١

لێرەدا شاعیر جوانکاریانە مامەڵەی لەگەڵ بەهرەو توانای شیعری خویدا کردووە.
واتە دڵدار وەکو هەموو شـاعیرانی قۆناغەکەی لە سـەرەتادا بەلاسـایی کردنەوەی ئەدەبی کلاسـیک دەستی پێکردووە .

دواترلەو قۆناغەی دڵدار دا لەماوەی هەردوو جەنگی جیهانی بابەتی شـــیعری خۆشـــەویســـتی تارادەیەک بەرەو کزبوون و کەمی دەرۆیشـت و لە جێی ئەو زیاتر شـیعری نیشـتمانی و سـیاسـی بوو، کە بریتی بوو لە هاندان و وریاکردنەوەی میللەت، کە ئەمەش لەگەڵ واقیعی ئەو ســـەردەمەدا دەگونجاو رەنگدانەوەی ئەو قۆناغە بوو. بۆیە رەنگدانەوەی شـــیعری نیشـــتمانی و کۆمەڵایەتی لای (دڵدار) دەگەرێتەوە بۆ ئەو هەســـتە نیشـــتمانییەی کە هەر لە منداڵییەوە پێی گۆش کرابوو، هەســـتی خۆی لەگەڵ خەمەکانی نیشـتمان تێکەڵ کرد و بەگیانی بەرەنگاری و شـۆڕشـگێڕییەوە هاتە مەیدانی خەباتکردن، لەوکاتەشـــدا (دڵدار) دەگاتە لووتکەی خوێن گەرمی و لاوییەتی و کامڵ بوونی هۆش و بیری ؛ بۆیە زیاتر لە ئێشو ئازاری نەتەوەکەی قوڵ دەبێتەوە، خۆی لە شـــیعری خۆشـــەویســـتی دوور دەخاتەوە.

بەسیـەتی دڵدار زەمانی شیعری بێ مەعنـا نەمـا
هەڵسە چارەی دەردەکەت کە بی تفکر جێگە رەوت.

دیوانی دڵدار ل٤٦

شاعیر دوای ئەو قۆناغە شیعرییەی لە سالآنی ۱۹۳٥ بۆ ۱۹۳۸ دواتر لە سالّی (۱۹٤۰) بەدواوە وردە وردە بەهرەو داهێنانی خۆی بە خوێندنەوەو کاریگەری ئەو واقیع و بارودۆخەی تیایدا دەژی ئاستی ڕۆشنبیری زیاتر بەرز کردۆتەوە، سیماو خەسلّەتەکانی ڕێچکە نوێیەکەی شیعری کوردی گرتۆتەبەر، کە بە ڕوخسارو ناوەرۆکی دەقەکانییەوە دەبینرێت. هەروەک مارف خەزنەدار لەم بارەیەوە دەلّێت: "دلّدار نموونەی تاقیکردنەوەی شیعری تازەی کوردییە بە هەموو لقەکانیەوە، ئەم شاعیرە لەسەردەمێکدا خۆی ناسی کە (شیعری نوێ)ی کوردی لە ناوەوە بوو، ئەو جۆرە خوێندەوارییە تازەیە تێیدا دەژیا وای لێ کردبوون لە کۆن دوور بکەوێتەوەو لە تازە نزیک بێ ماوەیەک لەمەوبەر لەبابەت دلّدارەوە ئەوەم نووسیوە لێرەدا من لە ڕاستی دەرناچم ئەگەر دلّدار بەیەکێک لە سەرۆکەکانی قۆتابخانەی داهێنان (ڕۆمانتیک)و قوتابخانەی ڕیالیزم دابنێم لە ئەدەبی کوردی" دا (مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم، ل٥۳۹).

دلّدار یەکێک بوو لەو ڕۆشنبیرانەی سەردەمی خۆی کەسەرجەم ئەو هۆکارانەی باسکران کاردانەوەی لەسەر زەمینەی تاقیکردنەوەی شیعری هەبووە و بوونەتە هۆی گەشەکردنی هزری و ئاسۆی بیری فراوان کردووە، ئەمە جگە لە هەولّدانی بەردەوامی خۆی، لەم بارەیەوە دەلّێت:"هەرنوسراوم بدیبایە ئەم خوێندەوەو ئەمتوانی بەکوردییەکی زۆر جوان بنوسم "(عبدالخالق علاءالدین،دلّدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد، ل۲۳). ئەدەبی عەرەبی یەکێکە لەو ئەدەبیاتە بیانیانەی کە دلّدار وەک سەرچاوەیەکی ڕۆشنبیری سوودی لێ بینیوون، بە تایبەتی قوتابخانە نوێخوازەکانی وەک (مەهجەر) کەهەر لەقۆناغی ناوەندی کەوتووەتە خوێندنەوەی ئەو گۆڤار و ڕۆژنامانەی کە لە میسرو لوبنان دەردەچوون (دلّدار تەمەنێکی کورت و ئەزمونێکی زیندوو، ل۲۹) ، لە لایەکی تریشەوە ئەو شیعرو چیرۆکە وەرگێڕاوانەی کە لەڕوپەڕی گۆڤاری گەلاوێژدا بلاّو دەکرانەوە سەرچاوەیەکی تری ناساندنی ئەدەبی بێگانە بوو، لە پالّ ئەو سەرچاوانەدا ئەدەبی فارسی سەرچاوەیەکی تری بەردەستی شاعیر بووە بەتایبەتی بەرهەمی شاعیرە کلاسیکییەکانی وەک (خەییام، حافزی شیرازی و سەعدی شیرازی)، دلّدار پەرۆشی بۆ فێر بوونی زمانی فارسی هەبووە . هەروەها ئەدەبی تورکی سەرچاوەیەکی تری دەولّەمەندکردنی ڕۆشنبیری شاعیر بووە، دلّدار دەلّێت:"حەقیقەت من لە منداڵییەوە هەندێک تورکیم ئەزانی وە لە گەورەیشدا بە موتالّەعە ئیتیلاعاتێکی زۆرم لەتورکی پەیدا کرد"(عبدالخالق علاءالدین، دلّدارشاعیری شۆڕشگێڕی کورد، ل٥٦).

کاریگەربوونی دلّدار بە ئەدەبیاتی بێگانەو بەتایبەتی ئەدەبیاتی تورکییەوە وای لە دلّدار کرد، زوو درک بەو ڕەوتە نوێیەی شیعر بکات و خۆی تێدا تاقی بکاتەوە . هەر وەک لە شیعرێکیدا لەژێر کاریگەری دەقی (بهاردە)ی تۆفیق (فیکرەت)ی شاعیری تورک دەقی بۆ (ئەو کەسەی کە) بەرهەم دێنێت، ئەوەی بە ڕوخسار و ناوەرۆکی دەقەکەوە دەبینرێت بەبەراورد بەو دەقانەی کەلەسەرەتای تەمەنە شیعرییەکەی دلّدار لەژێر کاریگەری ڕێبازی کلاسیک، هەنگاوی بەرەو پێشەوە ناوە . وەک دەلّێت:

لە بن سایەی چەمەن زاری بەهاری
با پێکەوەبین یەک دلّو ڕوو خۆش
دلّ ڕوونو خرۆش باڕاوێ بکەین سا

هەڵبـــەستە مـــن‌و تۆ دڵــی پڕ جـۆش ....

دیوانی دڵدار ل٥٤

لەلایەکی ترەوە باوەش کردنەوەی دڵدار بۆ ئەدەبی خۆماڵی و هەروەها خوێندەوەی بۆ ئەدەبی بیانی، ڕۆڵێکی دیارو بەرچاوی هەبووە لەســـەر دڵدار بۆ پێشـــوەهەنگاونانی لە تاقیکردنەوە شیعرییەکەی.

دڵدار لەو قۆناغەیدا لەئاکامی دامەزراندنی حزبی (هیوا) و بوونی دڵدار بەســـکرتێری حزبێکی نەتەوەیی لەو تەمەنەیدا کەمەیدا، کە دەگاتە لووتکەی خوێن گەرمی و لاوێیەتی و کامڵ بوونی هۆش و بیری ؛ بۆیە چەند دەقێک لە ژێر باڵی بیرو باوەڕی نەتەوەیی پێشـــکەوتوو خواز لەدایک بوون، هەر وەک لەدەقی (ئەی ڕەقیب) دا دەڵێت:

ئەی ڕەقیب هەر ماوە قەومی کورد زوبان
نــای ڕمێنی دانەیی تــۆپی زەمـــان
ئێـمە ڕۆڵەی ڕەنگی سوورو شۆڕشین
سەیـری کـە خوێناویە رابردوومـان

دیوانی دڵدار ل٣٤

شاعیر گەشبینە بۆیە هانی لاوان دەدەت و ڕاپەڕن و هەڵسنە سەرپێ شۆڕشێک بەرپا بکەن تاجی ژیان‌و سەربەخۆیی بۆ کورد دەستەبەر بکەن.

هەرەوەها ســـروشـــتی جوانی کوردســـتان دەبێتە خەســـڵەتێکی دیار لای دڵدار و تاقیکردنەوە شـیعریەکانی لەدەوردا دەسـوڕێتەوە، بە جۆرێک لەناو سـروشـتو جوانییەکانی سـروشـتدا شـۆڕ دەبێتەوە، هەروەک دەڵێت:

کوردستانی خۆش، نیشتمانی جوان
تۆقیبـلە گاهــی منی بێ گومــان
چـــاوم پشکوتووی شاخەکــــانتە
فێــری ژیانـــی باخـەکـــــانتە

دیوانی دڵدار ل٤٥

دڵدار عەشــق جوانی و خۆشــەویســتی ئافرەت لە شــیعرەکانیدا ڕەنگدەداتەوە، وەک لە(خەندەکەی بایی) دا، سـۆزی راسـتەقینەی شـاعیرو لە ناو تەمی نائومێدیدا دەسـتی خۆشـەویسـتی دەگرێت‌و لە ئامێزی سروشت دا یار دەدوێنێ‌و بە سەرچاوەی بەخشینی ئومێدی دادەنێت . وەک دەڵێت:

لــە ئافاقی ژیـانی ناهومێـدیم خەنــدەکەی بایی
فــریشتەی پاکــی هیوامــی نیشاندام وا کە بیدوێنم
پریشکی تیشکی ئەستێرەی جوانی ئەمشەو بە ئەسپایی
بە سۆزێ هــاتە نێـو کـونجی دڵـی تـاریکی پڕ خوێنم
دەسادەی مصدری هەستی
دەخێــرا لادەری پەسـتی

وەرە تــا من بــەرازی تــۆ نەمــامی شادی بڕوێنم

دیوانی دڵدار ل٣٧

لە سییەکانی سەدەی ڕابردوودا کوردستان لە ژێر باری ڕژێمی دەرەبەگیدا دەینالاند، چەوسانەوەی چینایەتی بەئاشـکرا هەسـتی پێکرا، لەناوچەرگەی ئەم بارە نالەبارەدا دڵدار وەک شـاعیرێکی خاوەن هەڵوێست، چەندین تێکستی شیعری ئەفراندووە. هەر لەسەرەتای تاقیکردنەوە شیعرییەکەی ژیانی سادەی چینی زەحمەتکێش لە بیرو ویژدانی ڕەنگی داوەتەوە. وەک دەڵێت:

ئەی خودایەحاڵی عالەم حەقی شایانی نییە
میحنەتو ادباری زۆرو شەهدی بێ ژانی نییە
....

ئیش ئەکات و ڕەنج ئەداتو ڕوت وقوت و زگ بەتاڵ
ئــاخری بێ سوود ئەمێنێ ســاڵ کــەبــارانی نییە

دیوانی دڵدار ل٤٣

لە ناوەڕاستی چلەکاندا زیاتر ڕۆدەچێتە ناو کێشەی جوتیارانەوە ڕاستەوخۆ کێشەکان دەخاتە ڕوو زوڵمو زۆری (ئاغا) دەسـت نیشـان دەکات، ئەویش بەهۆی کاری پارێزەری بوو لەناوچەی کۆیەو هەولێر ، لە ڕێی داوای جوتیارانەوە زیاتر ئاشنایەتی لەگەڵ گرفتەکانی جوتیاراندا پەیدا کرد، دەڵێت:

ڕۆژێکـی پــایز لــەپێـش نیوەڕۆ
لالــەبــاســـم دی زەوی ئــەداتــۆ
ڕووت و زگ والا پــیر و تێکشــکــاو
پشتی چەمــاوە لووت لەسـەر ئەژنـۆ ....

دیوانی دڵدار ل٥٦

((دڵدار وەکو هەموو قوتابیەکی قوتابخانەی ژیان، پەیتا پەیتا گۆڕاوە، پلەی زانیاری و زانسـتی بەرزتر بووە، لەپلەیەکی جیاواز بۆ پلەیەکی تر هەنگاوی ناوە تا چۆتە پاڵ قوتابخانەی ڕیالیزم بڕوای بەبیروڕای مارکسـیزم هێناوە، بەمارکسـی مردووە)) (مومتاز حەیدەری، گۆڤاری دەفتەری کوردەواری، ل١٣٠) هـەرەوەک لـە شـیعری توتنـەوان دا دەردەکـەوێت کـە ((ڕێبـازی واقعی لەسەردەستی دڵدار چەند کەسێکی دیکە هاتە نێو ئەدەبی کوردییەوە .... توتنەوان و لالە باسی دڵدار نموونەیەکی ڕچە شـکێن و پێشـکەوتووی ڕێبازەکەن لەئەدەبی کوردیدا)) (دڵدار تەمەنێکی کورتو ئەزمونێکی زیندوو، ل٣٢)

دڵدار لە ئەزموونە شـیعرییەکەیدا خۆی لە شـیعری منداڵانیشـدا تاقیکردۆتەوە، کە کۆمەڵێک پەیامی زانستی و پەروەردەیی و .. ئاراستەی ئەو توێژەی کۆمەڵ کردووە. یەکەم دەقی منداڵانی لە (١٩٣٨ -١٩٣٩) نوسیوە ئەویش دەقی (قەلو ڕێوی)ی شـاعیری فەرەنسـی (لاڤۆنتین)ی وەرگێڕاوەتە سـەر زمانی کوردی، شـــاعیر لەم دەقەدا بەزمانی گیاندارەوە دەدوێت لەشـــێوەی چیرۆکە شـــیعردایەو هۆشی منداڵان بۆ لای هونەری شیعر ڕادەکێشیو چێژییان پێ دەبەخشێ . (حەمە کەریم هەورامی، ئەدەبی منداڵانی کورد، ل١٤١).

دڵدار دەڵێت:

ڕۆژێ لە ڕۆژانا قەلێ   وەستا لەسەرکۆلکەچلێ

سەلکێ پەنیری لەدەنووک   ویستی کە بیخوا لەهەلێ
ڕێوی بەلایدا تێ پەڕی   چاوی بەقەل کەوتو مەلێ

دیوانی دڵدار ل ١٩٠

دڵدار لە دەقی (ڕۆڵەی تازە) وەکو منداڵێکی وشـیار قسـه دەکات و ئاگاداری منداڵان دەکاتەوە بۆ گرنگی دان بە زانینو خوێندەواری بۆ سەرکەوتنی نیشتمان . دەڵێت:

من ڕۆڵەی کوردستانم   تازە ڕۆڵەی کوردانم
تاکو وولات سەرکەوێ   فیدایە ڕۆح و گیـانم
پێویـستم بە زانییە   زانین بنـاغـەی ژینە
گەر گەلێ بێ زانین بێ   گەر زیندووشبێ مردینە

دیوانی دڵدار ل١٩٩

لێرەدا شـاعیر (کورد) وەکو نەتەوە (کوردسـتان)یش وەکو شـوێن وڵاتی کوردان بە منداڵان دەناسێنێت، هانی ڕۆڵەی گەلەکەی دەدا بۆ هەوڵدان و گەیشتن بە زانست و زانیاری و خۆفیداکردن لە پێناو نیشـتمان، شـاعیر دەیەوێت منداڵێک پەروەردە بکات، کە بە ئاگاو وشـیار بێت بەرامبەر بە گەلەکەی، تۆوی نیشتمان پەروەری لە ناخیاندا دەچێنێ بۆ بەرگری لەخاکەکەیان.

١\٥) هۆکارەکانی وابەستەبوونی (دڵدار) بە چەشنە جیاوازەکانی ڕیالیزم

هەر لە سـەرەتاوە ئەو کەشـە خێزانییەی، کە دڵدار تێدا پەروەردە ببوو، هەر لەمنداڵییەوە لە بارودۆخێکی خێزانی ناجێگیردا ژیاوە، چونکە لەو سـاڵانەی سـەردەمی (دڵدار)دا بەهۆی جەنگی یەکەمی جیهانییەوە نەهامەتی ڕووی لەناوچەکە کردبوو، سـەرجەم لایەنەکانی ژیانی گرتبووەوە، هەر بۆیە خانەوادەکەی ((تووشـی دەر بەدەری ئەم شـارو شـار بووە، دڵدار لەناو جەرگەی ئەو وەزعە ناخۆشـەی خێزان و گەلەکەی گەورەو پەروەردە بووە)) (مومتاز حەیدەری، دەفتەری کوردەواری،بەرگی دووەم،ل ١٣٢). کە گۆڕانێکی بنەڕەتی هێنایە ناو ژیانی دڵدارەوە، کاریگەری بەرچاوی هەبوو بۆسـەر چەکەرەکردنی هەسـتی نەتەوایەتی بیروڕای سـیاسـی دڵدار، بەتایبەتی ئاسـەفی برای،وەک خۆی دەڵێت : ((کاکەئاسـەف لێی پرسـیم : یونس تۆ چیت؟ جوابم دایە : من یونسم،چ بم ئینسانم مرازم ئەمە نییە یەعنی تۆ خۆت بە کورد یان بەتورکی یان بەئینگلیز دائەنێیت یان نا؟ پاش گفتوگۆیەکی زۆر کە هیچی لێ تێنەگەیشتم، بەڵام یەک شتێ لە عەقیدەو ئیدیعا گۆڕیم کە ئەویش لێیان پرسـیم تۆ چیت ؟ بڵێم من کوردم)) (عبدالخالق علاءالدین، دڵدارشـاعیری شۆڕشگێڕی کورد، ل٢٥). پاشان بەردەوام دەبێت و دەڵێت:" لەپاش ئەم حادیسەیەش هەر وەکو شـتێکی تازەم دۆزیبێتەوە شـعورم بەخۆم دەکرد کەمن یونسـەکەی جاران نیم من کوردم وەوام حەز دەکرد کە باز بدەم و بەکۆڵانەکاندا ڕاکەم و هاوار بکەم : من کوردم، من کوردم ئەم ئینقیلابە غرورێک و غیرەتێکی دامێ کە نازانم وەصـفی بکەم " (سـەرچاوەی پێشـوو، ل٢٦) ئەمەو هاوکات ئەو هەل و مەرجە سـیاسـییەی جەنگی یەکەمی جیهانی و ڕووخانی دەوڵەتی عوسـمانی هێنایە کایەوە بارو دۆخێکی نوێی خولقاند، هەموو نەتەوەکان هەوڵی پێکهێنانی دەوڵەتێکی سـەربەخۆییان دەدا، لەم ناوەشـدا میللەتی کورد بەهەڵگیرسـاندنی شـۆڕشـە یەک لەدوایەکەکانی شـێخ مەحمود

لەباشوری کوردستان و ...، کە ئامانجیان پێکهێنانی قەوارەیەکی سیاسی و دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی بوو لەناوچەکە، بەڵام دامرکاندنەوەی شۆڕشەکان لەلایەن دوژمنانی گەلی کورد لەلایەک و، لەلایەکی تریشـــەوە(جێ بەجێنەکردنی بەندەکانی (٦٢ –٦٣ –٦٤) پەیماننامەی ســـیڤەر (١٩٢٠) کەتایبەت بوو بەکورد بۆ دەســـت هێنانی مافی ئۆتۆنۆمی) (عبدالســـتار طاهر شـــریف، الجمعیات والمنظمات والاحزاب الکردیه فی نصـف القرن ١٩٠٨ –١٩٥٨، ص ٨٧). بووە هۆی دروسـت بوونی چەندین گروپ و ڕێکخراوی سـیاسـی، کە هەریەک لەو کۆمەڵانە بەنهێنی کاریان دەکرد، هەر بۆیە لەســـاڵی (١٩٣٧)کۆمەڵێک لە خوێندکارە کوردەکان لەشـــاری کەرکوک کۆبوونەوە، بۆ گۆڕینەوەی بیرو ڕاو یەکخســـتنی بیرو ئایدیایان لەژێر ناوی کۆمەڵەیەکدا، لەم کۆمەڵە لاوە (دڵدار)یش یەکێک بوو لەوان کەبەمەبەســـتی تەواوکردنی خوێندنی قۆناغی ناوەندی ئامادەیی ڕوویان لەشـــاری کەرکوک کردبوو . بۆ ئەم مەبەســـتە(هەندێک لەو خوێندکارە کوردانەی کەلەقۆناغی دواناوەندی دەیان خوێند بیریان لەپێکهێنانی کۆمەڵەیەکی نهێنی کردەوە) (د. مکرم الطالبانی، حزب هیوا، ص٤١). لەم کۆبوونەوەیەدا بڕیاری پێکهێنانی کۆمەڵەیەک درا بەناوی (دارکەر کەدەستەی دامەزرێنەری ئەم کۆمەڵەیەش بریتی بوون لەیونس ڕەئوف دڵدار، نوری شاوەیس، مکرم طالبانی ...) (سەرچاوەی پێشـــوو، ص٤١). (دڵدار جەختی لەســـەر ئەوە کردەوە کە پێویســـتە ڕۆشـــنبیران هەوڵ بدەن بۆیەکخســـتنی ڕیزەکانی گەل ونەتەوە، هەروەک چۆن هەرێمەکانی ئەڵمانیاو ئیتاڵیا یەکیان گرت بۆ پێکهێنانی دەوڵەتێکی یەکگرتوو، بەم پێیە دڵدار پێشـــنیاری کۆمەڵەیەکی نهێنی کرد بەناوی کۆمەڵەی (دارکەر) (سـەرچاوەی پێشـوو، ص٤٤). هەرخۆشـی بوو بەسـکرتێری کۆمەڵەکە، پاشـان لە ساڵی (١٩٣٨) ئەم کۆمەڵەیە دەبێت بە حزبێک، لەبەر تەمەن بچوکی (دڵدار) و بۆ ئەوەی بتوانن زۆر لە ئەفسەران و کەسایەتی ناسراوی کورد ڕێک بخەن پێویستیان بە سەرۆکێکی بە تەمەن و ناسراو هەبوو بۆیە (ڕەفیق حیلمی) دەبێت بە ســـەرۆکی حزبەکە ودڵداریش ســـکرتێری گشـــتی حزبەکە دەبێت، ناوەکەشـــی دەگۆڕێت و دەکرێت بەحیزبی هیوا . (ئەحمەد دڵزار، پاشـــکۆی بیرەوەرییەکانم، بەشـی یەکەم،ل٤٦). شـایانی باسـە دڵدار لەحزبی هیوا ڕۆڵی بەرچاو و کاریگەری هەبووە و وەکو کەســـێتییەکی دەرکەوتووی حزب و زۆربەی کـارو چالاکییـەکـانی گرتبووە ئەســـتۆ . دواتر لەســـاڵی(١٩٤٣) ململانێ و ناکۆکی دەکەوێتە نێوان ئەندامەکانی حزبەکە لە ڕووی بیرو ئایدیاوە حزبەکە دەبن بەدوو باڵ، باڵی ڕاســـت و باڵی چەپ (بۆچۆنی جیاواز لەنێوان هەردوو باڵەکە لەبارەی پرۆگرام و پلان و شـــێواز و دروشـــم و ئاراســـتە ســـیاســـییەکانی حزبەکە هاتە ئاراوە) (د. مکرم الطالبانی، حزب هیوا ، ص١٠٢). لـەم نـاوەدا دڵدار مـەیلی بـەلای چـەپـەکـاندا چوو، وەکو ســـکرتێری حزبەکە مایەوە تاتوانەوەی لەســـاڵی (١٩٤٥)دا، دواتر پاش نەمانی حزبی هیوا، دوای ساڵێک چووە ناو حزبی (التحرر الوطنی) کە ڕووکارێکی حزبی شـیوعی عێراقی بوو، بووە ئەندامی کارا لەشـانە نهێنیەکانی ئەو حزبەدا. (ئەحمەد دڵزار، پاشـکۆی بیرەوەرییەکانم، ل٤٧). ((دڵدار وەکو هەموو قوتابیەکی قوتابخانەی ژیان، پەیتا پەیتا گۆڕاوە، پلەی زانیاری و زانســـتی بەرزتر بووە، لەپلەیەکی جیاواز بۆ پلەیەکی تر هەنگاوی ناوە تا چۆتە پاڵ قوتابخانەی ڕیالیزم بڕوای بەبیروڕای مارکسـیزم هێناوە، بەمارکسـی مردووە)) (مومتاز حەیدەری، گۆڤاری دەفتەری کوردەواری، ل١٣٠) هەروەک لە شـیعری توتنەوان دا دەردەکەوێت کە ((ڕێبازی واقعی لەســـەردەســـتی دڵدار چەند کەســـێکی دیکە هاتە نێو ئەدەبی کوردییەوە .... توتنەوان و لالە باســـی دڵدار نموونەیەکی ڕچە

شكێن و پێشكەوتووی ڕێبازەكەن لەئەدەبی كوردیدا)) (دڵدار تەمەنێكی كورتو ئەزمونێكی زیندوو، ل٣٢) دڵدار بەشـداری زۆربەی ئەو چالاكی و خۆ پیشـاندانانەی ئەو سـەردەمەی كردووە، دژ بەحكومەتی ئەوسای عێراق، داوای پشتگیری كردنی بۆ كرێكاران و ئازادی خوێندن و نوسین بە زمانی كوردی كردووە(سەرچاوەی پێشوو، ل٤٧). دڵدار تا دوا ساتەكانی ژیانی لە حزبێكی وەكو حزبی تحریردا مایەوە، بێگومان بیروباوەڕی نەتەوەیی لەم حیزبانە بیروباوەڕی مرۆڤایەتی تاقیكردنەوەی شـیعری ریالیزمی شـاعیریان دەوڵەمەندتركرد. هەموو ئەمانەش هۆكار بوون بۆ وابەستەبوونی (دڵدار) بە ڕێبازی ڕیالیزم.
لە لایەكی ترەوە، لە سـییەكانی سـەدەی ڕابردوودا كوردسـتان لە ژێر باری ڕژێمی دەرەبەگیدا دەینالاند، چەوسانەوەی چینایەتی بەئاشكرا هەستی پێكرا، لەناوجەرگەی ئەم بارە نالەبارەدا دڵدار وەك شـاعیرێكی خاوەن هەڵوێست خۆی بە بەرپرسـیار زانیوە ؛ بۆیە چەندین تێكستی شـیعری ئەفراندووە. هەر لەسـەرەتای تاقیكردنەوە شـیعرییەكەی ژیانی سـادەی چینی زەحمەتكێش لە بیرو ویژدانی ڕەنگی داوەتەوە. لە ناوەڕاسـتی چلەكاندا زیاتر ڕۆدەچێتە ناو كێشـەی جوتیارانەوە ڕاستەوخۆ كێشەكان دەخاتە ڕوو زوڵمو زۆری (ئاغا) دەست نیشان دەكات، ئەویش بەهۆی كاری پارێزەری بوو لەناوچەی كۆیەو هەولێر ، بۆیە لێرەدا هۆكارێكی تری وابەسـتەبوونی (دڵدار) بە چەشنە جیاوازەكانی ڕێبازی ڕیالیزمان بۆ دەردەكەوەت، ئەویش بەهۆی ئەو بارودۆخە سیاسی و كۆمەڵایەتی و ئابوریەی لەم قۆناغەدا بەهۆی هەر دوو جەنگی جیهانییەوەو بوونی ئەو نایەكسانی و زوڵم و ستەمەی لە چینی هەژاران و چەوساوە، بوونی (دڵدار)ە بە پارێزەر، كە لە ساڵی(١٩٤٠) دەچێتە كۆلێژی حقوق لەبەغداد(عبدالخالق علاءالدین، دڵدارشـاعیری شـۆڕشـگێڕی كورد، ل٤٦)، كۆلێژ تەواودەكات و دەبێتە پارێزەر، بۆ ئەوەی بە هۆیەوە هەموو هەوڵ توانای خۆی لەم پێناوەدا بخاتە گەڕ بۆ بەرگری كردن و داكۆكی كردن لە مافە زەوتكراوەكانی جووتیاران و هەژاران، بۆ خزمەت كردنی ئەو چینەی میللەتەكەی . هەموو ئەمانەش هۆكار بوون بۆ وابەسـتەبوونی (دڵدار) بە چەشنە جیاوازەكانی ڕیالیزم و ڕەنگدانەوەی لە شیعرەكانیدا.

بەشی دووەم

ڕەنگدانەوەی جۆرەكانی ڕیالیزم لە شیعرەكانی دڵداردا

ڕیالیزم لەو واقیعە دەدوێت، كە كۆمەڵ تێیدا دەژی، دیارە ئەمەش بوارێكی فراوان لە خۆدەگرێت و چەندین جۆر لە خۆدەگرێت كە هەرجۆرەو تایبەتمەندییەكی خۆی هەیە، هەرچەندە هەندێ جار تێكەڵ بوونێك لە نێوانیاندا پێكدێت، وەك ئەوەی كە هەندێ جار لە نێوان دووجۆری ڕیالیزمی سۆشیالیستی و شۆڕشگێریدا بەدی دەكرێت . هەندێ لەوجۆرانەی ڕیالیزم لەبەرهەمە شیعریەكانی دڵداردا كە بەرجەسـتەكراون و ڕەنگیانداوەتەوە، هەوڵدەدەین لەم بەشـەدا سـەبارەت بەو جۆرانە بدوێن لەگەڵ هێنانەوەی نمونەی شیعری بۆیان.

٢ \ ١) **ڕیالیزمی فۆتۆگرافی**

ڕیالیزمی فۆتۆگرافی وەك لە ناوەكیدا دیارە مەبەسـتی وێنەگرتنێكی فۆتۆگرافیانەی واقیعە، بەشـێوەیەك واقیع وەكو خۆی پیشـان دەدات، واتە نوسـەر بەدوای هۆكارەكان و گۆڕانكاری لە واقیعدا ناگەڕێت . ڕیالیزمی فۆتۆگرافی (مەبەسـتی دەنگدانەوەی واقیع بوونە بەبێ دەسـتكاری و

گۆڕین، بۆیە پەیڕەوکەرانی بەو پەڕی ئەمانەتەوە واقیع وەکو خۆی بە زمانێکی سادەو ئاسان تۆماردەکەن و دەیخەنەڕوو) (د. کامل حسن عزیز البصیر، ڕەخنەسازی مێژوو پەیڕەوکردن، ل٦٨). بۆئەوەی خەڵکی بەئاسانی بتوانن لێیان تێبگەن، چونکە بۆ هەموو چینەکانی کۆمەڵیان نوسیوە، بەمەش پەیوەست بوونی نوسەرمان بە چینەکانی خوارەوە بۆ دەردەکەوێت و خۆیان بە تاکێکی ئەو چینە داناوەو ئەدەبەکەشیان بۆ ئەوان بووە . وەک لە شیعری لالەباس و توتنەوان پێشتریش ئاماژەمان پێداوە وەک فۆتۆگرافمانێک وێنە و دیمەنی ژیانی ناهەمواری جوتیارێکمان بۆ دەگرێت لەچوار چێوەی چیرۆکێکی شیعریدا هەر وەک دەڵێت:

ڕۆژێکی پایز لەپێش نیوەڕۆ
لالەباسم دی زەوی ئەداتۆ
ڕووت و زگ والا پیر و تێکشکاو
پشتی چەماوە لووت لەسەر ئەژنۆ
گۆچانی دەستی دەستەندووی جووت بوو
دەنگی نوسابوو بە هێ هێ و هۆ هۆ
....
ئاگری دڵی لە هەردوو چاوی
بڵێسەی ئەدا وەک جووتی پشکۆ

دیوانی دڵدار ل٥٦

دڵدار لە شیعری (کوردستان)دا وێنەو دیمەنی خۆش و جوانی سروشتی کوردستانمان لە تابلۆیەکدا بە وشە بۆ دەنەخشێنێت، بە شێوەیەک پیشانمان دەدات وەک ئەوەی لە ڕۆیشتن بە شاخەکانی کوردستاندا وەک دەڵێت:

کوردستانی خۆش، نیشتمانی جوان   تۆ قیبلە گاهی منی بێگومان
چاوم پشکووتووی شاخەکانتە   فێری سەیرانی باغەکانتە
دەنگی شمشاڵی شوانەکانت   زریق و باقی جوانەکانت
قاسپەی کەوانی قەد کێوەکانت   خوڕەی ئاوەکەی نشێوەکانت

دیوانی دڵدار ل٣٨

شاعیر وەسفی کوردستانی جوان و سروشتی دەکات کە لە ئەزموونی خۆشەویستی نیشتمان، خۆشەویستی ئەم سروشتەمان بۆ دەخاتەڕوو.

لە گەرمەی جەنگی دووەمی جیهانیدا، لە ئاکامی ئەو بارودۆخە سیاسی و نەهامەتییەی کە گەلی کورد تێی کەوتبوو، دڵدار وەکو شاعیرێکی خاوەن هەڵوێست، بەهیوایەو گەشبینە بە ئومێدەوە وێنەی ڕۆڵەی هیوای گەلەکەی دەکێشێت و بانگەشەی ڕۆڵەکەی دەکات و پێیان دەڵێت مژدەی دڵشادین و نەغمەی ئازادی لێدەدەن، شاعیر لە وەسفی وێنەی ڕۆڵەی هیوای گەلەکەی، زۆر جوان دیمەنی ئەو ڕۆڵەیەمان بۆ دەنەخشێنێت کە هیوای گەلەکەی پێیەتی و گەشبینە پێی، بۆ گەیشتن بە

ئازادی و سەربەخۆی، شاعیر وەکو فۆتۆگرافەرێک ئەو دیمەنانەمان پیشاندەدات، کە لە هیوای گەلەکەیدا دەیبینێت و نەغمەی ئازادییمان بۆ دەکێشێت کە چاوەڕوانی دەکات و دەڵێت:

منداڵی هیوا، کوولەکەی دڵان   تازە خونچەکەی نێو باغی گوڵان
هەرچەندە سەیری نێو چاوت دەکەم   نابینم گەردێ نەزۆر و نەکەم
ڕوونی چارەی تۆ وەک ئاسمانی ساو   وەختێ لێی دابێ پرشنگی هەتاو
تیشکی ئومێدی سەر دڵی تاری   لە ئاسمانی ڕووت ئەدا دیاری.
سیوەیلی چاوی بریقەدارت   ڕووناکی پاکی وێنەی روخسارت
خەندەی بێ فێڵی لێوە ئاڵەکەت   نەشئەی دووچاوی مەست و کاڵەکەت
بێ شک پێشەنگی موژدەی دڵشادین   یا نەغمەخوانی باخی ئازادین

دیوانی دڵدار ل٣٩

٢ \ ٢) ڕیالیزمی ڕەخنەگرانە

ئەو جۆرە ڕیالیزمە لە سەدەی نۆزدە دا سەری هەڵدا و لە سەدەی بیستەم زیاتر گەشەی بە خۆوەبینی، ڕیالیزمی ڕەخنەیی لایەنی خراپ و نادروستەکانی نێو کۆمەڵ دەست نیشان دەکات، ئەو ڕەخنانەشی، کە ئاراستەیان دەکات، بە مەبەستی گۆڕینی واقیعە بۆ باشتر بوونی گوزەرانی کۆمەڵ. (عادل مەجید گەرمیانی، ریالیزم لە ڕۆمانی کوردی هاوچەرخدا، ل٧٧). واتە: ڕیالیزمی ڕەخنەی لە ڕێی ڕەخنەگرتنەوە هەوڵدەدات گۆڕانێک بەسەر ئەو بارودۆخە خراپە بهێنێتە دی . ڕیالیزمی ڕەخنەیی ((هەوڵدانیەتی بۆ وێنەگرتنی واقیعی کۆمەڵ و دەرخستنی ناکۆکیەکانی ئەو واقیعە لە ڕێی تیشک ئاڕاستە کردن بەسەر چەند لایەنێک لە کەم و کورتییەکانی ژیان و گوزەرانی نێو کۆمەڵ و ئاڕاستە کردنی ڕەخنەی کاریگەری بەرامبەر بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ)) (سەرچاوەی پێشوو، ل٧٧). لێرەدا کاریگەری ریالیزمی ڕەخنەیی دەردەکەوێت لە خستنەکاری بەرهەمی ئەدەبی بۆ خزمەتی پێشخستنی کۆمەڵی مرۆڤایەتی . ئەمەش لە ئەنجامی تێگەیشتنی ڕاست و قووڵی نوسەر لە واقیعی سەردەمەکی سەرهەڵدەدات، ئامانجی ڕەخنەگرتنەکەشی تەنیا ڕەخنە گرتن نییە بەڵکو باشترکردن و چاککردنی باروودۆخەکەیە بۆ بارێکی باشتر. نوسەر لەم لایەنەوە هەوڵدەدات ڕەخنە لە ڕەوشتی ناپەسەندو خوی خراپ و نابەجێی کۆمەڵ بگرێت، بەمەبەستی سەرزەنشت کردنی ئەو دیاردە خراپانە، واتە شاعیر ڕەخنە لە هەموو ئەو شتانەدەگرێت کە پێویستیان بە ڕەخنەگرتنە جا ئەو بابەتە هەر بابەتێک بێت کۆمەڵایەتی یا ئاینی ...هتد، بەدوای ڕاستیدا دەگەڕێن و ئاگایان لە ڕووداوە ڕاستەقینەکانی سەردەم دەبێت . ڕیالیزمی ڕەخنەیی جەخت لە ڕاستگۆیی کەسێتی نوسەر دەکاتەوە، بە تایبەتی لە پیشاندانی دژیەکەکانی کۆمەڵ و بوێری نوسەرەکە بۆ دەرخستنی دیاردە دژەکانی نێو کۆمەڵ. (عەباس محمد قادر، ریالیزم لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا (١٩٤٦ – ١٩٧٠)، ل١٤). لە بارەی پەیوەندییەکۆمەڵایەتییەکانی نوسەریشەوە پەیوەندییەکی هەمەلایەنەو باشی هەیە بە تایبەتی لەگەڵ چینەکانی خوارەوە هەمیشە لەبەرەی گەل و زۆرلێکراواندایە و داکۆکی لە مافەکانی دەکات . بۆیە نوسەران لەم پێناوەدا تووشی ئازارو

مەینەتی بوونە قوربانی دەدا لە پێناو ئەو بیرو باوەڕانەدا، لە پێناو چەسپاندنی مافی زوڵملێکراوان.

دڵداری شاعیر یەکێکە لەو شاعیرانەی کە لەم بوارەدا دەستێکی باڵای هەیە، ڕەخنەی خۆی ئاڕاستەی دەسەڵاتی چینی چەوسێنەر و ئەو داب و نەریتە کۆمەڵایەتییە ناشیرنانەی بوونەتە هۆی کێشەی کۆمەڵایتی و خێزانی لە نێو کۆمەڵدا، (دلدار) لە شیعری (لالەباس) ڕەخنەیەکی توند لە دەسەڵاتی ئاغا و مامەڵەیان لەگەڵ جوتیاران دەگرێت، لەلایەکی ترەوە هیوای هۆشیاری نەکردنی جوتیاران، ئەوەندەی تری دڵداری پەلکێشی ناو گیرو گرفتەکانی ئەم چینە کرد و شیعری کردە پێناوێک بۆ پاڵپشت کردنی جوتیاران، وێنەگرتنی دیمەنی ژیانی ناهەمواریان لەچوار چێوەی چیرۆکێکی شیعریدا بەمەبەستی ڕەخنەگرتن لە دەسەڵاتی ئاغا و مامەڵەیان لەگەڵ جوتیاران دەگرێت و دەڵێت:

ڕۆژێکی پایز لەپێش نیوەڕۆ
لالەباسم دی زەوی ئەداتۆ
ڕووت و زگ واڵا پیر و تێکشکاو
پشتی چەماوە لووت لەسەر ئەژنۆ
گۆچانی دەستی دەستەندووی جووت بوو
دەنگی نوساوبوو بە هێ هێ و هۆ هۆ
....
بۆ شەو زەلامی هەناردە سەرم
مالیان دامە بەر شیلینگی برنۆ
سێ مانگام هەبوو بەتاڵانی برد
منالی هێشتم بەبێ ماست و دۆ ....

دیوانی دڵدار ل٥٦

شاعیر دێتە سەر باسی (ئاغا) و ئەو ناحەقیەی، کە بەرامبەر ئەوچینە دەکرێت زەوی و زاریان داگیردەکەن و ماڵیان بە تاڵان دەبەنو لەسەر مافی ڕەوای خۆیان بێ بەشیان دەکەن دەڵێت:

وتی لە هاوین کوێخا کاکە سور
هاتە ماڵەوە پێی وتم لالۆ
شایەدی بدەزەوی زێرین دۆڵ
گەواهی بدە و قورئانیش بخۆ

دیوانی دڵدار ل٥٧

شاعیر سەرکەوتوانە لە چینەکانی ناو کۆمەڵ گەیشتوە، هەوڵی دەرخستنی چینی چەوساوە دەدات، بۆ بەرگری کردن لە مافی ڕەوایان، هەروەکو (مارکسی لینین)یش دەریخستوە، کە ئەم چینە دەبێ پشتی پێ ببەسترێ لە کاتی خەباتدا، چونکە خاوەنی هیچی خۆیان و ڕەنج دەدەن و بەرهەمی ڕەنج و ئارەقیان لەلایەن دەرەبەگەوە دەمژرێ، شاعیر ئەوەی خستوتەڕوو ئەم چینە چۆن هەوڵ و کۆششی دەدەن، لەولاشەوە دەرەبەگ و ئاغا و کێخواو داروودەستەکەیان بەزەبری دەسەڵات و

نوکی تفەنگ لێیان زەوت دەکەن و لە مافی ڕەوای خۆیان بێ بەشـــیان دەکەن، لە ئەنجامی ئەم کارەش چ جۆرە ژیانێکی ناخۆش و پڕ لە کولەمەرگی و ناهەمواری ژیان دەبەنەســـەرو چ جۆرە تاڵاویەک دەچێژن.

پاڵپشـــتکردنی کاربەدەســـتانی حکومەت، بۆ ئاغاو دەرەبەگ لە ماوەی جەنگی جیهانی دووەمدا رواڵەتێکی بەرچاوی هەبوو، نەدەتوانرا چاوی لێ بپۆشـرێ، دڵدار زۆر جار لە لایەن دەسـەڵاتداری حکومەتەوە شـــوێن (منصـــب) ی بەرزیان داوەتێ بەڵام ڕەتی کردووەتەوە، هەروەک (عبدالخالق علاءالدین) لەمبارەیەوەدەڵێت:((لام وایە تاک تاکە ڕۆڵەی وەک دڵدار هەڵدەکەوێت، کە ســـەروەت و سامانو پایە بەرزی لە ژیاندا مەبەست نەبێ و هەمووی بە قوربانی بەرژەوەندی گشتی نەوەکەی بکات، وە دەســتکەوتنی ئەمانەش بۆ پارێزەرێکی رۆشـنبیری بەتوانا لە هەموو ســەردەمێکا ئەرکی زۆری ناوێ، بێگومان باوەڕو جاهو ماڵی دونیاش سـوڵتانێکە هەموو کەس ناتوانێ لێی لابدا، مەگەر پیاوێکی خاوەن بڕواو دڵسۆزی وەک دڵدار نەبێ)) (عبدالخالق علاءالدین، دڵدار شاعیرو شۆڕشگێڕی کورد، ل٨٩) . بۆیە دڵدار ڕاشـــکاوانە پشـــتگیری کردنی کاربەدەســـتانی لە ئاغا و دەرەبەگەکان خستووەتە ڕوو ڕەخنە لەو دیاردەیە دەگرێت و دەڵێت:

لە کۆیـە چوومـە لای ضابط ووتم
ئەفەندی عومرم گەییە حەفتاو نۆ
بێجگە لەم کوڕە وەجاغم کوێرە
بەمنی ببەخشە مەمکە ڕەنجەڕۆ
چابگ تورە بوو هەڵسایە سەرپێ
فڕێ ی دامە دەر بەپاڵە پەستۆ

دیوانی دڵدار ل٥٨

دڵدار لە زمانی لالە باسـەوە واقیعە تاڵەکەی خسـتووەتە ڕوو، بەرجەسـتەی ئەو واقیعە تاڵەی کورد دەکات، کە بەری ڕەنجی ژیانیان بۆ خۆیان نییە .
دەڵێت:

ئـەوا چل ســاڵە زەوی ئەکێڵم
فەللاحی ئەکەم هەتــاکو ئیمڕۆ
نرخی عارەقەی ڕوونی ماندوێتیم
تیکـە نانێکـە چ نان، نانە جۆ
ئەویش بە بێ دۆ
ئەویش بە بێ دۆ

دیوانی دڵدار ل٥٨

شـــیعری (توتنەوان)یش چیرۆکە شـــیعرێکی درێژە لەحەوت پارچە پێک هاتووە دیالۆگی نێوان (جوتیار وئاغا) یە، (دڵدار) ڕاســـتەوخۆ ئاڕاســـتەی جوتیار دەکا و دەرگای گفتوگۆ لەنێوان خۆی

وجوتیار و ئاغا دا دەخاتە سەر پشت، واتە لە دوورەوە باس لەکێشەکە ناکات، بەڵکو وەک کەسێکی بەئاگا دەیەوێت جوتیار بەخەبەر بێنێتەوە لەو زوڵمو زۆرەی، کە بەرامبەری دەکرێت، هەروەک دەڵێت: "ئەگەر دەشـــتەکی ترســیان نەبیو توجیه بکرێن، هەردەم بۆ موحافەزەی خۆیان فەعالترین دەستن"(سەرچاوەی پێشوو، ل٥٥). (دڵدار) دیمەنی ڕووداوەکانی بەرجەستە کردووە و ئەندێشەو هەست و سۆزی شاعیر دادەچۆڕێتە ناودەقەکە و وێنە و دیمەنی جوتیار و توتنەوان واقعیانە و بێ ڕتوش بـاس دەکـات، هـاوخـەمی خۆی بۆجوتیـار زوڵملێکراو دەردەبڕێت شـــێوەی (ڕیـالیزمی ڕەخنەگرانە) بەخۆوە دەگرێت.

دڵدار بە توندی ڕەخنە لە نایەکسـانی و نا عەدالەتی کۆمەڵایەتی دەگرێ و چەوسـاندنەوەی مرۆڤ لەلایەن مرۆڤەوە دەخاتەڕوو ، کە چۆن جوتکاری لە ڕووی شـارسـتانێتییەوە دواکەوتوون، کەچی ئاغاو دەرەبەگ لە کۆشـــک و خانووی پڕ لە کەرەســـتەی پێویســـت ژیان بەڕێ دەکەن، ئەمەش دەگەڕێنێتەوە بۆ ناهاوسەنگی نایەکسانی لە کۆمەڵگا وەک دەڵێت:

ناو ماڵی ئاودێر هەرزاڵەیێ چووک
دوو پارچە بەڕی شڕ و هەڵزراو
جەرکەیێکی کۆن، سێ گۆزەی کەرخیو
چەند هامانی ڕەش، جامێکی قوپاو

دیوانی دڵدار ل٦٦

لێرەدا شاعیر گوزارشت لە کێشە و گرفتی ئەو چینە هەژارو نەدارەی کۆمەڵگاکەی دەکات، لە دیدی ئـەو چینـە بۆ ژیـان و زەمـانی نـاڕازیبوون و قبوولنـەکردنی ئـەو واقیعـە بـە زۆر ســـەپـاوە بکات.

دڵدار لە شـیعری (ئەی خودایە)دا هەمان هەسـتی هەیە و ڕەخنە لەو نادادپەروەریەی واقیع دەگرێت و ڕوو لە ئاسـمان دەکات و بەبڕوای خۆی سـەرچاوەی نەهامەتییەکانی چینی هەژارانە بەوەی، کە سەروەت و سامانی وەک یەک دابەش نەکردووە . وەک دەڵێت :

ئەی خودایە حاڵی عالەم حەقی شایانی نیە
میحنەت و ئیدباری زۆرو شەهدی بێ ژانی نیە
سائەزانی بۆچ ئەمن وا معرەچی شەکوا ئەکەم
تابزانی قودرەتی تۆ حەددی ویجدانی نییە
....
ڕێگەی بەشکردنی ڕزقت لە دونیا شاهدن
هێندێ کەس ئەفرادی لۆرت و هێندێ کەس نانی نییە

دیوانی دڵدار ل ٢٤

لەگەڵ ئەو جیاوازیانەی، کە لە ژیانی مۆڤەکاندا هەیە، کەچی هەرچەند جوتیاران هەوڵدەدەن و خۆیان ماندوو دەکەن و وەک لە قورئانی پیرۆزیشـدا هاتووە (لیس للانسـان الا ما سـعی) مرۆڤ ئەوەندەی هەوڵدانی خۆی ئەنجام بەدەست دەهێنێت، بەڵام جوتیاران بەبەراورد لەگەڵ ماندوبونیاندا

هیچ بەدەست ناهێنن، بەتایبەتی ساڵێکیش گەر باران نەبارێت و وشکە ساڵی بێت ئەوا حاڵیان زۆر خراپ دەبێت . وەک دەڵێت:

ڕۆژێ فەرمووت(لیس للانسان الا ما سعی(
هیچ کەسێکیش هێندەی فەللاح ئیش و کێلانی نییە
ئیش ئەکات و ڕەنج ئەدات و ڕوت و قووت و زگ بەتاڵ
ئاخر بێ سود ئەمێنێ ساڵ کەبارانی نیە

دیوانی دڵدار ل٢٤

هەر ئەم هۆکارەشـــە بەلای شـــاعیرەوە، کە ئەبێتە هۆی ڕوودانی چەندین کاری خراپ لە ڕووی کـۆمـەڵایـەتـیـەوە، وەک دزیـکـردن بـەنـاچـاری، کـە هـۆکـارەکـەشـــی دیـارە، وەک دەڵێت:

سا لە ڕێگەی ژین دزینی مەڕ ئەکا گیسک ئەبا
چونکە برسی و بێ نەوایە مانعی نیە

دیوانی دڵدار ل ٢٤

لەو کاتەشدا دڵدار ڕەخنە لە ساویلکەیی ئەو چینەی کۆمەڵ دەگرێت، بەهۆی باوەڕبوونیان بەو مەلا و شـێخانەی، کە ژێر پەردەی ئایینی خەڵکیان چەوسـاندۆتەوە بۆیە (دڵدار) ڕوو لە کۆمەڵ دەکات و پێیان دەڵێت ئەو وتانەی بۆ بەرژەوەندی جوتیاران و هەژارانە، پێویسـت ناکات بەقسـەی ئەو پیاوە ئاینیانە بکەن، کە پێیان وایە دڵدار کافرەو کوشتنی حەلاڵە . وەک دەڵێت :

ڕەنگە کەمدیدەو مەلایان هانی خەڵکی وابدەن
کوشتنی دڵدار حەلاڵە چونکە ئیمانی نیە

دیوانی دڵدار ل ٢٥

دڵدار لە شـــیعری (کۆترە باریکە)دا لە زمانی بڵندیەکەوە ڕەخنە لە دواکەوتوویی و تەمبەڵی کۆمەڵ دەگرێت، بەمەبەستی هاندان و هەستانەوە و تێکۆشان، پێیان دەڵێت نائومێد مەبن لە سەختی ژیان، چونکە ژیان بریتییە لە کۆڵنەدان . دەڵێت:

بەسیە نوستن خەواڵۆ چاو هەڵهێنە هەستە زوو
هەلی ژینت لە دەست چوو ککو...ککو....ککو...ککو
....
لەلای عالەم نیوەڕۆ هێشتا شەوە لەلای تۆ
بێ ڕەنج کێ ژیوە ئاخۆ نوستن و تەمبەڵی بۆ

دیوانی دڵدار ل٤٤

شـاعیر پێی وایە کۆمەڵ بێ کێشـە نابێت لە کاتی هەبوونیدا پێویسـتە چاوی لێ نەپۆشـرێت، بەڵکو چارەسـەری بۆ بدۆزرێتەوە، هەر بەم هەسـتەوە دەقەکانی خسـتە پێناو دەرخسـتنی گرفتەکان و دەڵێت :" پەشـمە – عەیبە بۆ ئەو کەسـە نیە، کە بزانێ لە ناگزوریدایە بەڵکو هەموو پەشـمەیەک بۆ ئەو کەسـەیە، کە ناگزوری هەبێ و چاوی لێ بپۆشـێ وە یا حاشـای لێ بکات، وەدیسـان دانیشتنی

کاولانە بەرامبەر ناگزوری گەلایەتی قابیلی پەشـــمە ئامێزە"(یونس رەئوف، ناگزوری گەلایەتیمان، گۆڤاری گەلاوێژ، ژ مارە ٧، ل٥٧).

لەنیوەی یەکەمی سـەدەی بیست ئەو نەهامەتیانەی، کە ڕووبەڕووی کومەڵی کوردی بووەوە، لەبەر یەک هەڵوەشاندنەوەی ڕیزەکانی کۆمەڵ بوو، بە هۆی نیفاق ململانێی یەکتری و دووبەرەکی، ببووە دیاردەیەکی نەشیاوی کۆمەڵ، ئەمەش سەرنجی شاعیرانی ئەو قۆناغەی ڕاکێشا، نەدەکرا فەرامۆش بکرێت . دڵداریش بەوپەڕی لیپرســـراویەتییەوە ڕەخنە لەو دیاردە نەشـــیاوەی کۆمەڵ دەگرێت و داوای یەک ڕیزیو تەبایی ڕۆڵەکانی گەل دەکات و ڕێگای داهاتوویان بۆ ڕووناک دەکاتەوە دەڵێت :

کەمەر بەستن لە نێو گەلدا بناغەو پەیرەوی ژینە
بە تیری کینەیە ئەمڕۆ لەژینا فەوتو کوژراوی
دەسا هەڵسەبەهۆشیاری نەفەوتاوی بەیەکجاری
لەنێوبەندی معذب دا ئەمێنێ ی قوربەسەر ماوی

دیوانی دڵدار   ل٢٠

توێژی لاوان ئەوگەنجینە دەوڵەمەندەی کۆمەڵن، کە دڵدار بە ڕوح و ژیانی میللەت دەیانداتە قەڵەم و بەردەوام لە شـیعرەکانیدا ئامادەن و پەیامیان ئاڕاسـتە دەکات و لە هەر لادانێک و خۆ ون کردنێک ئاگاداریان دەکاتەوە، وەک لە دەقی (لاوی کوردان) دا لاو ئەدوێنی و ڕەخنە ئاڕاســـتەی ئەو توێژە دەکات، کە گیرۆدەی بادە و مەی و کۆڕی شەوانە بوون نیشتمانیش لە ژێر باڵی ڕەشی میحنەتدایە دەڵێت:

تۆ ئەزانـی ئـەی وەتەن ئـیمرۆکـە بۆچی بێبەشی
بۆچی دەســـتی شەو نیشـانی تۆ ئەدا نامەی ڕەشی
پێـت بڵێم ئەسبـابی گەورەی زیلەتو چارە ڕەشـــی
گەنجی کوردان هەر لە دەوری مەی ئەکەن غیرەت کەشی

دیوانی دڵدار   ل٢٦

لێرەشدا ئەو ڕاستییە فەرامۆش ناکەین، کە تێڕوانینی دڵدار بۆ دوور کەوتنەوە لە بەکار هێنانی مەی لە ڕوانگەی ئاینی ئیســـلامەوە نییە، بەڵکو وەکو عیللەتێکی ناو کۆمەڵ تەماشـــای دەکات، کە کار دەکاتە سەر تەندروستی کۆمەلانی خەڵک، هەروەک دەڵێت :

مەی لە بەردەم بێ کە ئەمڕۆ عادەتێکی جاریە
عادەتی چی، موئنیسی چی پیشەی بێکاری یە
جامی یەکەم فڕێکەیتو هەستی دڵشادی دەکەیت
شادو نۆشـی چی بێ یـاران عیلەتێکی ساری یە
....
قەت نەکەی گیانە بنۆشی ئەم ئەداتەی موخەرییە
چونکە ناوی خۆش و کـاری عەینی ژاری مارییە

دیوانی دڵدار   ل٢٥

شاعیر بە بیرێکی ڕیالیزمی ڕەخنە گرانە لە مەیدانی كۆمەڵایەتی و سیاسی لە دیدێکی ڕەخنەگرانەوە دەڕوانێتە واقیع و ڕەخنە لە ڕەوشـــتی نابەجێی ناو كۆمەڵ دەگرێت و ڕاســـتی پێشـــاندەدات و خەڵكەكەی هۆشـــیار دەكاتەوەو داوادەكات بەدوای ڕاســـتی بگەڕێن و ئاگایان لە ڕووداوە ڕاستەقینەكانی سەردەم هەبێت، هەوڵدەدات چارەسەری گونجاو بۆ كێشەكان بدۆزێتەوە.
(دڵدار) وەک مرۆڤێکی ڕۆشـــنبیرو خـەمخۆری گەلـەكەی، بە بیرێکی ڕەخنە گرانـەوە باس لە نادادپەروەری و ناحەقی دەســـەڵاتدار دەكات بەرامبەر بە چینی زوڵملێكراو، كە چۆن لە پێناو پارە واز لە هەموو ڕەوشتێکی مرۆڤایەتی كۆمەڵایەتی دێنن و بوونی خۆیان بە پارە بەستوتەوە، (دڵدار) ڕەخنە لەودیاردانە دەگرێت و بۆتە هۆی ناهەمواری و چەوســـاندنەوەی كۆمەڵ . بۆیە هەوڵی چارەســـەركردنی كێشـــەكانیان و گۆڕینی ژیان و ڕەچاوكردنی بەرژەوەندی گەل دەكات بە ڕەتكردنەوەی هەر كارێکی چەوساندنەوە . ڕاستگۆیانە چووە بەگژ ئەو مەلایانەدا، كە بە هۆكاری دواكەوتوویی و دوور لە ژیانی شارستانی دادەنێت، جا كاتێ كارو كردەوەی كۆلكە مەلا دەبینێ ، كە لە ژێر پەردەی ئایینی خەڵكی چۆن دەچەوسێننەوە بۆ بەرژەوەندی خۆیان، دژیان دەوەستێت و خەڵكەكەی هۆشـــیاردەكاتەوە و ئامۆژگاریان دەكات دووركەونەوە لەو جۆرە كەســـانە دەڵێت:

توتنەوان ووتی بۆم بکەن حساو — بزانم وا زوو چۆن پارەم تەواو

....

مەلا دەفتەری لە باغەڵ دەركرد — دەفتەر چ دەفتەر پەرپوت و گەچلاو
ئەرقامی زل زل خەتی خوارو خێچ — ئیملا فارسی بە كوردی نوسراو
نەمدی پەڕێکی بێ فێڵ نوسراو بێ — نەم دی ووشەیێک ساغ و نەڕنراو

دیوانی دڵدار ل٦٧

لێرەدا هاوپەیمانیەتی دەرەبەگ و مەلای كۆنەپەرستمان بۆ دەخاتەڕوو، كە پشتگیری لە ئاغا دەكات و ڕاســـتیان بـە درۆ دەخوارد و بۆئـەوەی ئـاغـا پـاداشـــتیـان بـداتێ و لـە ئـاغـا نزیـک ببنەوە.
شـــاعیر دژی هەموو بیروباوەڕێکی نەرێنی و كۆنەپەرســـتانەیە، بۆ هۆشـــیاركردنەوەی گەلەكەی هەنگاوی ناوە بۆیە ڕەخنە لە خۆی و ڕۆشـــنبیران و نوســـەرانی ســـەردەمەكەی دەگرێت، چونكە هەڵوێســـتیان لە كێشـــە و ڕووداوەكانی ســـەردەم نییە و بێدەنگ بوونە لە ئاســـت كەموكوری و كێشەكانی كۆمەڵ بۆیە هەموو ئەمانە وایان لە شاعیر كردووە دەنگی ناڕەزایی لە خۆی هەڵبڕێت و تا لەو ڕێگەیەوە ئاراستەی نوسەرانی تری بكات.
بەسیـەتی دڵدار زەمانی شیعری بێ مەعنـا نەمـا
هەڵسە چارەی دەردەكەت كە بی تفكر جێگە ڕەوت.

دیوانی دڵدار ل١٩

٢ \ ٣) ڕیالیزمی شۆڕشگێرانە

لە ڕیالیزمی شـــۆڕشـــگێرانە بیری نەتەوەیی و كێشـــەنەتەوایەتییەكان تێكەڵ دەبن و شـــاعیر داوای گۆڕان و هێنانە كایەی بارودۆخێکی تازە دەكات، بە بیروباوەڕێکی شـــۆڕشـــگێرانەوە هەوڵی

گۆڕانکاری پەرەســـــەندن دەدات . هانی کۆمەڵ جەماوەر دەدات بۆ گۆڕینی بارودۆخی ژیان بە شێوەیەکی شۆڕشگێڕانە، واتە بایەخ بە ژیانی شۆڕشگێڕی مرۆڤ دەدات لە هەوڵدانی بۆ گۆڕین و ڕەتکردنەوەی ئەو ژیانە نالەبارەی لە واقیعدا هەیە. ((ئەو ئەدەبە .. شــۆڕشــگێرە خۆی لە ڕەتکردنەوەی ئەو لایەنە جۆراوجۆرانەی ژیانی مۆڤدا دەبینێت، کە لەگەڵ ســـروشـــتی ژیانی ســـەردەمە نوێیەکەیدا ناگونجێت)) (کەمال مەمەند میراودەلی، چەند وتارێک دەربارەی ئەدەب و ڕەخنەی کوردی، ل٦٦). ڕیالیزمی شۆڕشگێڕانە هەوڵی گۆڕانکاری و بنیاتنانی شتی باشتر دەدات، هەموو ئەمانەش لە ئەنجامی باردۆخی سیاسی و نالەباری وولات ڕوودەدات، نوسەرانیش لە دەقەکانیاندا هۆشیاری شۆڕش بەرپادەکەن و بەو ئاراستەیە دەنوسن و بۆ هاندانی کۆمەڵ بۆئەوەی دژی ئەو واقیعە ڕاپەڕن و بیگۆڕن . نوســـەر لە گەیاندنی پەیامەکەیدا ڕاســـتگۆیە دەقەکەی لە هەســـتێکی هەڵقوڵاوی ڕاستەقینەوە سەرچاوەدەگرێت، بەرامبەر هەموو دیاردە چەوت و ناهەموارەکانی کۆمەڵ هەڵوێست وەردەگرێت، کە بوونەتە ڕێگر لە بەردەم پێشکەوتنی کۆمەڵ.

ئەوەتا دڵدار لە دەقی (ئەی ڕەقیب) دا بە گیانێکی شۆڕشگێڕانەوە ئەو هەستەی دەردەبڕێت و داوای مافی نەتەوەیی و دروســـت بوونی دەوڵەتێک بۆ گەلەکەی دەکات، بە شـــێوەکی ناڕاســـتەوخۆ پەیامەکەی ئاڕاســتەی دوژمن دەکات و لە هەموو ســاتەوەختێکدا و لەو بارودۆخە ســیاســیەی، کە (دڵدار) تێیدا ژیاوە ئامادەبوونی هەبووە و ڕێگر بووە لە بەردەم هەر کۆســـپ و ڕێگرییەک لە هێنانەدی ئامانجەکانی نەتەوە. وەک دەڵێت:

ئەی ڕەقیب هەر ماوە قەومی کورد زوبان
نـای ڕمێنی دانەیی تـۆپی زەمـان
ئێـمە ڕۆڵەی ڕەنگی سوورو شۆڕشین
سەیـری کـە خوێناویە ڕابردوومـان
ئێمە ڕۆڵەی میدیـاو کەیخوسرەویـن
دینـمـــان ئایـنـمان نیشتیمان
کەس نەڵێ کورد مردووە کورد زیندووە
زینـــدووە هیـــچ نانـــەوێ ئاڵاکەمان

دیوانی دڵدار   ل١٧

شاعیر بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دەقەکە ئاڕاستەی دوژمنی دەکا، لە سەرەتاوە شاعیر شوناسی نەتەوەی کوردی بەرجەستە کردووە، کە زمانە بوونی زمانیش مانای بەزیندوو هێشتنەوەی نەتەوە دەگەیەنێت، (دڵدار)یش دەیەوێت بەرجەســـتەی ئەو حاڵەی زمان بکات، کەهیچ تۆپێکی زەمانە ناتوانێت نەتەوەی کورد بڕوخێنێت، لە کاتێکدا لەژێر باڵی زوڵم و زۆرو چەوســـاندنەوەدا و لەسەردەمێکی کۆنەوە هەوڵی سڕینەوەی دراوە. لە خوێندنەوەی دەقەکەدا ڕاستەوخۆ بەرجەستەی ئەو بارە ناهەمواری کورد و ئەومەترســـیانەی کەرووبەڕووی بووەتەوە لە لایەن (دوژمن)ەوە دەکات، شـــاعیر بارودۆخی گەلی کورد بۆ دوژمنان ڕووندەکاتەوە، وەک هەر ماوە قەومی کورد زوبان، کورد زیندووە، ڕۆڵەی ڕەنگی ســـوورو شـــۆڕشـــین، خوێناوی ڕابردوومان، هیچ نانەوێ ئاڵاکەمان، دینمانە ئاینمانە نیشـــتیمان، دەردەکەوێت، جیهانبینی دڵدار لەم دەقەدا دروســـتکردنی

دەوڵەتێکی کوردییە، ئەم دەوڵەتە خاوەن (نەتەوە+ زمان + نیشـــتمان+ مێژوو + ئاڵا+لایەنگیری – ئینتما)یە هەموو ئەمانە نەمری بۆ نەتەوە دەخوڵقێنن.
پاشـان لە خەیاڵی شـاعیردا لاوان ڕاپەڕیونو هەڵسـاونەتە سـەرپێ (لاوی کورد هەڵسـانە سـەرپێ وەک دلێر) ئەمەش گەشـبینی دڵدار پیشـاندەدت و زۆر بە گەشـبینیەوە ڕوانیویەتە ئامانجەکانی، کە خەباتی بۆ دەکرد، چونکە هەروەک کاتی کردار لە دێڕە شـیعرەکەدا (سـا بە خوێن، نەقشـی ئەکەن) (ئەکەن) کاتی ڕانەبردووە، واتە دەیانەوێت لە ئایندە دا ڕاپەڕنو شۆڕشێک بەرپا بکەن تاجی ژیانو سەروەری بۆ کورد دەستەبەر بکەن، ئەم سروودە بوو بە مارشی نەتەوەی کورد و بۆ یەکەم جار لەژێر سـایەی هەڵکردنی ئاڵای کوردسـتان لە کۆماری کوردسـتان لە مهاباد لە سـاڵی (١٩٤٦) وترایەوە.

شاعیر بەو هەستە نیشتمانییەی شیعر دەدوێنێ و لە ڕێیەوە خۆشەویستی خۆی بۆ خاکو نەتەوە دووپات دەکاتەوە، شـیعرەکانی دەکاتە پردێک لە نێوان ویژدانی خۆی و کۆمەڵ . بۆیە لە هەموو ڕووداوێکی سیاسیو کۆمەڵایەتی وەکو کەسێکی شۆڕشگێرو خاوەن هەڵوێست دێتە مەیدانەوە بە بیروباوەڕێکی پێشـکەوتوانە واقعی نالەباری کۆمەڵی دواکەوتوو پیشـان دەدات و تا کاریگەری لە هەستی نیشتیمانیو ئاکاری کۆمەڵەکەی بکات وەک لە(دەقی ئەی کورد) دا دەڵێت:

ئەری ئەی کورد لە نێو گەلدا هەتـا کەی ماتو دامـاوی
کە عالەم سەربەخۆن گشتی ئەتۆش پەیوەندی نێو داوی
دەسا بیری لە حاڵـی خۆت بکەو هەسـتێ بە زیللەت کە
بەڵێ دوێنێکە ڕاوکـەر بووی ئێستاکـە بۆخـۆت ڕاوی

دیوانی دڵدار ل٢٠

(دڵدار) ئەو بارودۆخە دواکەوتویی و تەمبەڵی و داماوی و زیللەتیەی گەلی کورد دەداتە بەر ڕەخنە و، ڕەخنە لەو بارودۆخە دەگرێت و بە هەڵوێسـتـەوە دێتە مەیدانەوە، تا کاریگەری لە هەسـتی نیشتیمانی ئاکاری کۆمەڵەکەی بکات.

(دڵدار) لە دەقی (بڵێ سـەربەسـتی (ئەی لاو)دا ڕوو لە لاوان دەکات و ئەوان بە هۆکاری سـەرەکی ڕزگاری گەل و نیشتمان دەزانێت . بۆیە بەئاگان دێنێتەوە و باوەڕیان بەخۆیان بێت و داوای خەبات و تێکۆشانیان لێدەکات، لە پێناو گەیشتن بە ئامانجەکانیان و گەیشتن بە سەربەستی دەڵێت:

لەسـاتێـکی وەها تەنگ و لەکـاتێـکی وەها پەستی
کەعالەم گشتی هەستاون ئەبێ کەی تۆش لەخەو هەستی
بە چاوی ڕاستەقینە سەیری خۆت کەیت و بکەی هەستی
کەوا مەحرومی سەربەستی لە ژێر دەستا نا ژێر دەستی
لەگەڵ لاوی نهێنی کورد بڵێ سەربەستی سەربەستی

دیوانی دڵدار ل٣٩

لێرەدا شاعیر خاڵەکانی بزواندنی لاوان بۆ شۆڕشکردن دەخاتەڕوو، بەم پێیە چارەنووسی نەتەوەی کورد پرسی سەرەکی ئایدیای شاعیرە، بڵێسەی ئاگرێکی هەمیشەیی بوو لەدڵ و ناخیدا تاوی دەسەند.
شاعیر لەو بارودۆخە سیاسی و نالەبارەدا بە ئومێدەوە لە داهاتووی نەتەوەکەی دەڕوانێت و گەشبینە . بۆیە بە گڕوتینێکی شۆڕشگێڕانەوە، کە لاوانی بۆ ئەم مەبەستە کردۆتە ئامانج و پەیامی مژدەی هەڵهاتنی ڕۆژی سەربەستیی دەگەیێنێت و دەڵێت:

مژدەبێ وەتەن خاکت ڕووناک بوو
بەسایەی شەوقی لاوت چالاک بوو

دیوانی دڵدار ل٢٨
دڵدار بە گیانێکی شۆڕشگێڕانەوە بۆ ڕزگاری نەتەوەکەی داوای تێکۆشان و خەبات دەکات، لاوان دەبزوێنێت بۆ شۆڕشکردن و خەباتی نەتەوەیی، خۆیان فیدابکەن لە پێناو گەیشتن بە سەربەخۆیی و سەرکەوتنی گەل . وەک دەڵێت:

تێکۆشە دایم هەروەکو هەنگ بە
لە مەیدانی ژین ئامادەی جەنگ بە ....

دیوانی دڵدار ل٣٩
شاعیر لەگەڵ بڕوابوونی بەو ئایدۆلۆجیایەی، کێشە نەتەوەییەکەی هەردەم لا گرینگ بووە و سەربەستی گەلەکەی لا مەبەستبووە، بۆگەیشتن بە هەڵهاتنی ڕۆژی ئازادی بە هیوایە، گیان فیدا دەکات و گڕوتینێکی شۆڕشگێڕانە دەداتە لاوانی هیوا لەم پێناوەدا.

دڵدار لە شیعری (ئومێد)دا پەیامی بەدەست هێنانی خەونو ئاواتەکانی و خواستە جەماوەرییەکانی میللەتی کورد دەگەیەنێت، چونکە خەمی بە دەست خستنی سەربەخۆیی وڵات بوو ؛ بۆیە بەدوای دەرکەوتنی ئەستێرەی هیوای نەتەوەکەی دا دەگەڕێت و چاوەڕێی هەڵهاتنی ڕۆژی ڕووناکە، شاعیر لە بارێکی ناجێگیر و نا ئارامدایە لە کاتی شەودا ئەستێرە و لە ڕۆژیشدا ڕووناکی نابینێت، ئەمەش ئاکامی ئەو بارە ناهەموارو دۆزە سیاسییەی گەلی کورد بوو لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانی دا ؛ هەربۆیە ئەو ئەستێرەیەی، کە دنیای شاعیر ڕووناک دەکاتەوە و بەدوایدا وێڵە و دەرنەکەوتووە لە نادیاردایە ؛ بۆیە بە گیانێکی شۆڕشگێڕانەوە دەڵێت:

چاوەکانم لێڵ و وێڵ بوون کوا ستارەم دەرنەکەوت
دڵ لە تاوی دەردی گڵپەی سەند وەکو ئاورو نەوت
ڕۆژ هەڵات زیندەگی دا گشتی عالەم کەوتە ئیش
چاوەنۆڕی افقی دوورم ڕۆژی من کوا دەرنەکەوت

دیوانی دڵدار ل١٨
شاعیر زیاتر لە ئێش و ئازاری نەتەوەکەی قووڵ دەبێتەوە دەیەوێت ئاڵای شۆڕشی ئازادی هەڵبکات و شیعریش دەکاتە پێناوێک بۆ هەڵگیرساندنی ئەو شۆڕشە و، خۆی لە شیعری خۆشەویستی و دواندنی یار دوور دەخاتەوە دەڵێت:

بەسیـەتی دڵدار زەمانی شیعری بێ مەعنـا نەمـا
هەڵسە چارەی دەردەکەت کە بی تفکر جێگە رەوت.

دیوانی دڵدار ل١٩

ریالیزمی سۆشیالیستی ٤\٢)

ئەم جۆرە ڕیالیزمە هەر لە زاراوەکەیەوە بەواتای واســـــتەبوون بە کۆمەڵگاوە یا ئەدەبی چینی هەژاران بۆ بەکارهاتووە (هێرۆ عبدالرحمن مســـتەفا، ریالیزم لە شـــیعری ئەحمەد دلزاردا، ل١٠٤)، واتە کۆمەڵ دەورێکی ســــەرەکی دەبینێت لە ڕەنگدانەوەی ریالیزمی ســـۆشـــیالیســـتی، ریالیزمی سۆشیالیستی (وێنە کێشی واقیع دەکات بەشێوەیەکی ڕاستگۆیانە لەمەودایەکی مێژوویی سنوردار، کە تیایدا پەروەردەی چینی زەحمەت کێش بەپەروەردەیەکی شـۆڕشـگێڕانە سـۆشـیالیسـتی دەکات) (هیمداد حسین، ڕێبازە ئەدەبییەکان، ل١٤٩) واتە ریالیزمی سۆشیالیستی ((پێڕەوی بنەڕەتی ئیبداعی هونەرییە نەخشــە کێشــانی ڕاسـتگۆیانە و مێژووی کۆنکرێتی واقیعی لە کۆڕی بەرەو پێش چوونی شـــۆڕشـــگێڕانەدا لە هونەرمەندان دەوێت، هەروەک پەروەردە کردنێکی کاریگەرانەی بەگیانی سـۆسـیالیزمی لێ دەوێت)) (عزەددین مسـتەفا رەسـول، ڕیالیزمی نوێ وئەدەبیاتی کوردی،ل ١٠٧) ئەم جۆرەی ڕیالیزم ئەدەبێکە بەوپەڕی چالاکی و هۆشـــاریەوە تێدەکۆشـــێ (نواندنێکی مێژوویی بۆ واقیع پێشـکەش دەکات، بە شـێوەیەکی شـۆڕشـگێڕانە گەشـەی کردووە) (د.سـعید علوش، معجم مصطلحات الادبیە المعاصـرە، ص٢٣٣) واتە ریالیزمی سـۆشـیالیسـتی ئەدەبێکی خاوەن هەڵوێسـتە بەرامبەر هەر ڕووداوێکی واقیعی کۆمەڵ، هەوڵی بەدیهێنانی گۆڕانکاری لە نێو کۆمەڵدا دەدات، زیاتریش بەلایەنی سـیاسـیدا هەنگاو دەنێت، بۆیە دەیەوێت شـۆڕشـێک بەرپابکات لە پێناو گۆڕینی کۆمەڵ بۆ باشترکردنی واقیع و کۆمەڵێکی باشتر.

شۆڕشی چینی کرێکارو ڕەنجبەری جوتیاری بەرهەمهێن کە لە ژێرخاندایە، دژی ستەمکارو زۆردار و سـەرمایەدارە، بۆ گۆڕانکاری و بەدەسـتهێنانی سـەربەخۆیی و ڕزگاربوونی لەو ژێردەسـتەیی و دیلیەتی و چەوســـاندنەوەیەی لە لایەن ڕژێمی ســـەرمایەدارو زۆردارەوە . ئەوەتا دڵدار لە دەقی (ئیش)شـدا تیشـک دەخاتە سـەر ئەو لایەنە و لاواز بوونی ئاسـتی ئابووری، کە لە ئاکامی جەنگی یەکەمی جیهانی کەوتەوە، زۆربەی کۆمەلانی خەلک دەیان نالاند بەدەسـت بێکارییەوە، شـاعیر لەو دەقەیدا ئەم ناوەرۆکەی بەرجەسـتە کردووە و ڕەخنە لەو دیاردەی لاوانی کورد دەگرێت و هانیان دەدات و داوا دەکات واز لەو سستی و بیرە کۆن و دواکەوتوانە بێنن و مەوستن هەوڵبدەن و ئیش بکەن، هەموو هەوڵ و ماندووبوونێک بخەنەگەر بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان، وەک دەڵێت:

دڵ بە دوو ئەفسانە کەوتو وای ئەزانی وا ئەبێ
ئیشی دنیا ڕەنجی پێ ناوی بۆ خۆی کۆتا ئەبێ
....
لەفزی نـابێ نابـێ بیزانێ کە لاوی کوردی تۆ
هەر بەکۆشـش دێتە بەربـاغی ئەمەل ئیحیائەبێ

دیوانی دڵدار ل٣١

شاعیر بەگەشبینییەوە هانی کارگەران دەدات بۆ خەبات و تێکۆشان و کۆڵنەدان دژ بە دەسەڵاتی سەرمایەدارو رووخانی ستەمکار بۆ سەربەخۆیی و ژیانێکی بەختیاری گەلی برسی و هەژار ؛ بۆیە داوای ئەو ئیش کردنە دەکات، کە ژێرخانی ئابووری پێ بەرز دەبێتەوە دەبێت مایەی خۆشگوزەرانی بۆ رۆڵەکانی نیشتمان و دەڵێت:

مردنە ژینت بە بێ کاری لەسستی لابدە
هەر بە رەنجی وەک تۆ نیشتمان ئاوا ئەبێ
....
ئەی برا لادەلەفکری کۆن و زوو ساراپەرە
کارەکەت چارێک بخە، رەنجت هەبێ خۆی چا ئەبێ

دیوانی دڵدار   ل٣١

لێرەدا شاعیر پەیرەوی کێشی خۆماڵی کردووەو بەپێی پێویستی بابەتەکە بە زمانێکی سادەو ئاوزایکی خۆشی داوە بە شیعرەکەو مەبەستەکەی دەگەیێنێت .   شاعیر پشت ئەستورە بە بیروباوەری سۆشیالیستی و بەو کەسانەی کە هەڵگری ئەم بیروباوەرەن و گەشبینانە لە داهاتوو دەڕوانێت ؛ بۆیە ئاماژە بە چینی لاوان دەدات وەک هێزێکی کاریگەر بە جەنگاوەرێکی رەنجبەرو تێکۆشەریان دەناسێنێت ؛ بۆیە ئاگاداریان دەکاتەوە، هێرش بەنە قەڵای سەرمایەدار، رۆڵەکانی قارەمانی شۆڕشن و بە نەمری دەیان هێڵێتەوە و ژیانی هەمیشەییان پێدەبەخشێت و سەرنجام ئازادی بەدەست دێنن.

شاعیر لە ژیانی واقیعی کۆمەڵ ململانێی چینی سەرمایەدار ک کە دەرەبەگە و چینی پرۆلیتارو کرێکارو جوتیارو دەخاتەڕوو، کە هەردەم چینی سەرمایەدار چینی جوتیارو رەنجدەری بەرهەمهێن دەچەوسێنێتەوە، تواناکانی بۆخۆی ئیستغلال کردووە و وەکو ئالەتێک بەکاری دێنێ ؛ بۆیە شاعیر هەڵوێست دەنوێنێت و ئەو وێنەیە دەخاتەڕوو بە مەبەستی گۆڕینی ئەو واقیعە و گروتینێک دەداتە کۆمەڵ و دەیەوێ شۆڕش بەرپاکات دژی هەموو ئەو زوڵم و زۆردارییە و هەنگاو دەنێت بۆ سەربەستی و ئازادی لە پێناو رزگاربوون لە ژێر دەستی و دەستخستنی ژیانێکی بەختیار:

گەلێ ماندوو بێ ئارەق برێژێ
ئەم دەردو ئیشە یەک یەک بچێژێ
لە رێی سەرکەوتن ئەبێ پێشکەوی
هەتا بکەوی زیاتر سەرکەوی

دیوانی دڵدار   ل٣٨

(دڵدار) بە بیرێکی سۆسیالیستانەوە واقیعی زەحمەتکێش هەژارو کرێکاری کۆمەڵگای کوردیمان پیشان دەدات و لە دەست ئەو نایەکسانی و زوڵمە زۆرەی کە دەرهەق بەو چینە دەکرێت، کە لە پێناو بژێوی ژیانیان پشتیان بە هێزی جەستەی بەستوە بۆ کارکردن ؛ بۆیە ئەمە وادەکات وەکو کۆیلە مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت و لەلایەن ئەوکەسانەی بەکاری دێنن . ئەمەش کاریگەری خراپی لە دەروونی و جەستە و کەسایەتی ئەو مرۆڤانە جێدێڵن و بێ دەسەلات و شکست دێنن، لەلایەکی ترەوە بە هۆی نەزانی و نەبوونی هۆشیاریەکی وا ئەوەندەی تر دەچەوسێنرانەوە.

وەک دەڵێت :

ئەوا چل ساڵە زەوی ئەکێڵم
فەللاحی ئەکەم هەتاکو ئیمڕۆ
نرخی عارەقەی ڕوونی ماندوییم
تیکە نانێکە چە نان ؟ نانە جۆ ......

دیوانی دڵدار ل٥٦

شـــاعیر دوای دەرخســـتنی ئەو دیمەنە کۆمەڵەکەی لەو بارودۆخە ئاگادار دەکاتەوەو داوای دۆزینەوەی ڕێگە چارە دەکات و تاکو چیتر نەبنە قوربانی بەرژەوەندی چینی ســـەرمایەدارو دەسەلات، هانیان دەدات لەو بارودۆخە یاخی بن بۆ دەربازبوون لەو زوڵم و ستەمەی دەرهەق بەو چینە دەکرێ، هەوڵی ڕووخانی ئەو ڕژێمە بدەن، لە پێناو دادوەری و یەکســـانی و ســـەربەخۆیی و گەیشتن بە مافەرەواکانیان، گەشبینانە دەڕوانێتە چرۆی مرۆڤایەتی و دەڵێت:

بیرو هۆشی خۆت بەکار بهێنە
ئەم دانەو داوە یەک یەک بپسێنە

دیوانی دڵدار ل٣٨

یا لە شوێنێکی تردا
دەڵێت:

میللی یەت یەعنی لە زرەی تۆق و زنجیر ڕاپەری
تەوقی یەخسیری لە ئەستۆی خۆت و میللەت لابەری ....

دیوانی دڵدار ل ٢٦

شـاعیر بە بنیاتێکی هونەری بەرز و بە زمانێکی سـادە و ڕوون و مۆسـیقا و شـێوازی دارشـتنی بەســـتنەوەی بە ڕەنگی چینـایـەتی و هـەڵبژاردنی ووشـــەی ئـاوازدار مـەبـەســـتـەکـەی دەربڕیوە.

٢ \ ٥) ڕیالیزمی کۆمەلایەتی

ئەمەش جۆرێکی تری ڕیالیزمە، کە باس لە دیاردە کۆمەلایەتییەکان دەکات و دیاردە و دزێو و کێشــە و گیرو گرفتەکانی کۆمەڵ دەردەخات . نوســەر پێویســتە لە دەربڕینی دەقەکەیدا شــێوازێکی ڕوونی هەبێت و لە دارشـــتنیدا بە دیقەت بێت و بابەتەکەی لەواقیعی ژیان هەڵقوولاوبێت و کارەکەی بکاتە ئامرازێک پەیوەندی بە جەماوەر و ژیانیانەوە هەبێت و کێشەکانیان چارەسەربکات . کەواتە نوســەری ڕیالیزمی کۆمەلایەتی دەبێت هەوڵبدات بۆ ڕاســتی دەرخســتن و ئاشــکراکردنی دیاردە ناشــیرین و کێشــە وگیروگرفتەکانی کۆمەڵ، بەڕوونی گوزارشـــتیان لێ بکات، بە تایبەت ئەوانەی بوونەتە هۆکاری دواکەوتنی کۆمەڵ، لە پێناو دۆزینەوەی چارەســـەر بۆیان . کێشـــە کۆمەلایەتییەکان بوارێکی فراوانیان هەیە، نوسەران دەتوانن سوود لەو کێشانە وەربگرن و بیانکەنە بابەتی دەقەکانیان و بە شـــێوەیەکی واقیعیانە بیانخەنەڕوو، بەم هۆیەوەش دەقەکانیان لە جەماوەر نزیک دەبنەوە و لەگەڵ خەم و ئازارەکانیان یەکانگیر دەبن . بەمەش نوسەر ئامانجەکەی دەپێکێت و

ســـــەرنجی وەرگرو خوێنەریش بۆخۆی ڕادەکێشـــێ و کاری تێدەکات و نەمریش بۆ دەقەکەی بەدەســـت دێنێ. نوســـەران گرینگی بە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دەدەن و کەرەســـتەی تاقیکردنەوەکانیان لە واقیعی چینی هەژارو ڕەش و ڕووتەکانەوە وەردەگرن و لە ڕوانگەی مەینەتی ئەوانەوە باس لە دەردە کۆمەڵایەتییەکانی دەکات و بۆئەوەی لەو نەهامەتیانە وریایان بکاتەوە.

(دڵدار)یش خۆی بە خەمخۆری کۆمەڵەکەی دەزانێت و هەســـت بە ئێش و ئازارەکانی دەکات، زیرەکانە پەنجەی خســـتۆتە ســـەر دەردە کۆمەڵایەتییەکان، ئەوەتا لە (چەندوچوون)دا باس لە جیاوازی چینایەتی لە ڕووی دەوڵەمەندی و هەژاری و نەزانی و لایەنی ڕەوشـــتی و مرۆڤایەتی دەکات و ژیانی چینی فەقیرو هەژار، کە چۆن لە کەلاوەیەکی لارو کۆم دا لە ژێر کەپرێکدا ڕووت و برسی ژیان بەسەر دەبەن، هەمیشە هاوڕێی ئازارو مەینەتیەکانیانە ، شاعیر لێرەدا دەیەوێت دەست بخاتە ســـەر ئەو برینەی جەســـتەی کۆمەڵ . تێدەکۆشـــێت هێنانەدی کۆمەڵگایەکی یەکســـانی و دادپەروەری و سەربەستی و ئازادی تێدابێت . وەک دەڵێت :

کەپرێکی دارگەز، نارێک دامەزراو
بە پوش و گەڵای چروو سەرگیراو
بۆ پارێزگاری خۆرە تاوو تۆز
بە چیخێکی شڕ سێ دەوری دراو ....

دیوانی دڵدار ل٦٨

لێرەدا شـــاعیر گوزارشـــت لە کێشـــە و گرفتی ئەو چینە هەژار و نەدارەی کۆمەڵگاکەی دەکات، لە دیدی ئەو چینە بۆ ژیان و زمانی ناڕازیبوون و قبووڵنەکردنی ئەو واقیعە بە زۆر ســـەپاوە بکات .

شـــاعیر بە زمانێکی ســـادە و ڕەوان و کێش وســـەرواى خۆماڵی مەبەســـتەکەی گەیاندووە، چونکە ئەوەی شـــاعیر دەری دەبڕێ فۆرم بە دوای ناوەڕۆک دەکەوێ ناوەڕۆکیش ئەو مەبەست و جۆری بیرکردنەوەیە دیاری دەکا، کە شاعیر لە بەرهەمەکانی دەری دەبڕێ.

(دڵدار) لە دەقی (گوڵی ســـوردا) لە پاڵ تاقیکردنەوە دڵداریەکەی دەیەوێ باری جیاوازی چینایەتی بخاتەروو، شـــاعیر بە بیرێکی پێشـــکەوتوخوازانەوە ئافرەتی بە هاوڕێی ژیانی داناوە نەک بۆ ڕابواردن و چەوســـاندنەوە، چونکە لە ڕژێمی ســـەرمایەداری هەموو بەها ئینســـانیەکان بە خودی مرۆڤیشـــەوە دەبن بە کاڵا بۆ کرین و فرۆشتن و چەوساندنەوە، (دڵدار) پیرۆزی مرۆڤ دەردەخات و دەڵێت:

گوڵی سوری ئەی کچی نەورۆز، ئەرێ کام دەس لە باغی ژین
لـــە بۆیـــەک دەفعـــە بۆن کردن بەناکـــامی ئەتـــۆی هێنا
ئەو یستاکەش بە ژاکاوی
وەها بێ قەدرو تـــۆزاوی
لەسەر ڕێگا فڕێ ی داوی
لـــە جەورو زوڵمی ئەو دەستـــە پەری زادەی بەیـــان لە ڕزین
لە دەوری ئەم چڵـــەی لێ ی بووی پەپولـــەی زەردو سور گریا ....

دیوانی دڵدار ل٥٩

گوڵ لەم دەقەی (دڵدار)دا ڕەمزی کچێکی کوردە، کە لە باخی ژیاندا ڕووبەڕووی دوو گرفت بووەتەوە، یەکەمیان کۆمەڵگاو داب و نەریتی سەپاندوویەتی، گرفتی دووەمیان پیاو خوڵقاندوویەتی، کە بۆ ساتێک بۆنکردن و خاڵی کردنەوەی ئارەزووەکانی چێژی لێ وەردەگرێ و جوانییەکەی دەژاکێنێ و فڕێی دەداو وازی لێ دێنێ، بەم ڕەفتارەش شۆخی غەمگین ڕووبەڕووی کێشەی کۆمەڵگا دەبێتەوە، کە بە چاوێکی کەم بایەخ تەماشا دەکرێت . (دڵدار) ئافرەت لەو خەمەدا بەتەنها جێ ناهێڵێ، بەڵکو دڵە پڕ شکستەکەی خۆی، کە لە لایەن شۆخێکی دولبەرو شیرین ڕەگ و ڕیشەی لە بن دەرهێنراوە و خراوەتە ژێر پێ، دەیکاتە هاوەڵی دڵی پڕ خەمی کیژێک، کە هەردووکیان بێ ئومێد بوون لە دڵداری.

لێرەدا (دڵدار) دیاردە دزێوەکانی ناو کۆمەڵ دەردەخات و بۆ چارەنوسی کۆمەڵ لە ململانێی لەگەڵ واقیع، باس لە ئافرەت دەکات وەک کێشەیەکی کۆمەڵایەتی، دەیەوێ ڕۆڵی ئافرەت لە ناو کۆمەڵدا بەرزکاتەوە و دەیانهێنێتە مەیدانی هەوڵ و تێکۆشان، لە داب و نەرتە دواکەوتوەکانی کۆمەڵ ڕزگاریان دەکات هەڵوێستی خۆی دەنوێنێت.

(دڵدار) لەو دەقانەیدا دیمەنەکانی بەرجەستە کردووە و ئەندێشە و هەست و سۆزی شاعیر دادەچۆڕێتە ناودەقەکە و هاوخەمی خۆی بۆ کۆمەڵەکەی دەردەبڕێت، ئەویش بەدەرخستنی نەخۆشی و دەردەدارییەکانی کۆمەڵ و دەڵێت:

ئافرەتێک لەولا لاڵ و پاڵ کەوتوو
بێ هۆش لەبەرتا، لەبرسا ژاکاو
منداڵێکی لەڕ عومری شەش ساڵان
لەپەو ڕوو کەوتوو بێ مل پەشۆکاو
منداڵێکی تر ساوا و بێ پەروا
بەڕو پارچە جل لەم لا داپۆشراو
وژەی بای گەرم و گژەی پۆلی مێش
تێکەڵ بووە لەگەڵ دەنگی باو و ئاو

دیوانی دڵدار ل٦٦

خستنە ڕووی (موعاناتی) ماڵی هەژارێک بەو شێوەیەی، کە لە دەقی سەرەوە باسکراوە کام ویژدان ناهەژێنێت، لێرەدا دەبێت ئەو وتەیەی (دڵدار) خۆی بەهەند وەربگرین، کە دەربارەی دارشتنی ئەو دەقانەی، کە هەڵگری خەمەکانی کۆمەڵگان و دەڵێت: "چ نوسەر چ شاعیر لە ئەدەبی ئیجتیماعیشدا گەر ڕووتو بێ بۆن و بەهارات بنوسێ وەیا شیعر دابنێ چ تام و بۆنێکی نییە، گەر گریمان مکسیم غورکی لەداستانی دایک (الام) دا گەر بە ڕووتی لە کرێکارەکە بدوا با قیمەتی نە ئەبوو، بەڵام ئەم داستانە بۆیە بە دڵی هەموو کەسێکدا چوو، چونکە گەلێک تەحلیلاتی نەفسی و هەستی بەرزو ئەفکاری وردی تێدا کۆکردوەتەوە"(عبدالخالق علاءالدین، دڵدارشاعیری شۆڕشگێڕی کورد، ل١١٠- ١١١).

شاعیر هێندە ئاوێتەی خەمەکانی ئەوخێزانە هەژارە دەبێت، کە نموونەی هەموو خێزانە هەژارەکانی دونیایە تادەچێتەوە ناو ئەندێشە و خەیاڵ و بیر لە مرۆڤ دەکاتەوە، کە بۆ پەیدا کردنی قووتی

ژیانیان تووشـــی چەندەها دەردەســـەری ونەهامەتی بوونەتەوە ؛ بۆیە دەســـتی یارمەتییان بۆ درێژ دەکات و لە دیمەنێکی تر دا دەڵێت:

حاڵی ئەمماڵەی هـەژارو نەخۆش

ئەرکی سەرشـانی ئاودێری تەنها
منیان هاویشتە گێژی سەرنج دان
لە کـــاروبـــاری نـــارێکی دنیا
ئەم هەمووئەرکەو ئەم هەموو ڕەنجە
گۆیـــا لوقمەیەک نـــانی جۆ ئەخوا

دیوانی دڵدار ل٦٧

نەخوێندەواری لە گرفتە هەرە گەورەکانی کۆمەڵ بوو، کە بوو بووە لەمپەرێک لە بەردەم گەشەسەندنی وڵات و تەنانەت پرۆسەی سیاسیشدا، (دڵدار)یش وەکو کەسێکی بە ئاگا گرنگی بەم لایەنە دەدات و ڕەخنە لەو دیاردەیە دەگرێت و بانگەشـــەی فێربوون و داماڵین لە نەزانین دەکات و گرنگی دان بەزانین لە چارەســـەرکردن و کەم کردنەوەی خەم و نەهامەتییەکانی نەتەوەکەی دەردەخات و دەڵێت:

لە نێوگەلدا ئەبێ اعلانی جەنگی کەی لەگەڵ جەهـلا
علم چەک بێ لە ئەم جەنگە وەتەن جێگای کەمینت بێ

دیوانی دڵدار ل١٨

شـاعیر بەبیرێکی پێشکەوتوخوازانە پابەندی واقیعی سەردەمەکەیەتی و کێشـەکانی گەلەکەی بۆتە بە شێکی زیندو و لە خودی و تادوا هەناسەی ژیانی دەست بەرداری نەبووە و لێی جیانەبۆتەوە ؛ بۆیە هەڵوێستی دیاری دەنوێنێت لە ئاست دەردەکانی کۆمەڵ، هەست بە بەرپرسیاریەتی دەکات ؛ بۆیە لە ئەنجامی شـــۆڕبوونەوەی بە ناخی واقیعە ئاڵۆزەکەی، دواکەوتووی ژیانی کۆمەڵایەتی میللەتی کورد دیار دەکات ئەویش بەدەرخستنی نەزانی و دواکەوتوویی، کە ڕیشـەی هەموو دەردو بەڵایەکە، دەبێتە هۆی دواکەوتن، هەوڵی داوە ڕۆڵەکانی گەلەکەی هۆشـــیارکاتەوە و ئامۆژگاریان دەکات و هانیان دەدات، کە ڕوو لە مەیدانی خوێندن و تێکۆشـــان بکەن لە پێناو دەربازبوون لە خەوی بێ ئاگایی و نەزانی، ڕەخنە لە نەریتی کۆن و دواکەوتووی کۆمەڵ دەگرێت و ئامۆژگاریان دەکات لە خەبات و تێکۆشـــاندابن بۆ بەرگری لە نیشـــتمان و نەتەوەکەی تا لە ژیان ســـەرکەون بۆ کاروانی پێشـــکەوتن و شـــارســـتانی، خوێندن بکەنە چەکی بەرگری بۆ ڕزگاربوونیان لە نەزانی بۆ بەرگری و پاراستنی ووڵات لە چنگی دوژمنان، دەیکاتە ڕووناکی ووڵات بۆ پێشکەوتن.

لە ڕێی سەرکەوتن ئەبێ پێشکەویێ   هەتا بکەوی زیاتر سەرکەویێ
نیشانی تیرەی خۆت بدەی ڕێگا   کە ڕیز ببەستن برۆن بە شوێنیا
تۆ ئەبێ چرای زانستی هەڵکەی   دەستم داوێنت ڕێگا ون نەکەی
بیرو هۆشی خۆت بەکار بهێنە   ئەم دانەو داوە یەک یەک بپسێنە
تاکو دەرکەوی لە هەموو دنیا   چەندیان کرد بمرێ کەچی کورد هەر نەما

دیوانی دڵدار ل٣٩

یا لە شوێنێکی تردا دەڵێت:

من ڕۆڵەی کوردستانم / تازە ڕۆڵەی کوردانم
تاکو وولات سەرکەوێ / فیدایە ڕۆح و گیـانم
پێویـستم بە زانییە / زانین بنـاغـەی ژینە
گەر گەلێ بێ زانین بێ / گەر زیندووشبێ مردینە

دیوانی دڵدار ل٣٦

شـــاعیر دەیەوێت ڕۆڵەی گەلەکەی بارگاوی بکات بە زانســـت و زانیاری و دەرچوون لەبازنەی نەخوێندەواری، ئەمەش یەکێک بووە لە خواستەکانی شاعیر، هەر بۆیە دەیەوێت نەوەیەک پەروەردە بکات بەئاگاو وشیار بێت بەرامبەر بە ڕووداوەکانی ژیان، ژیانیش پێویستی بە تێکۆشان هەیە وەک دەڵێت:

ئیمە بەیانی گەنجین / لەم خاکەدا لەرەنجین
ڕەنجدان نیشانەی گەنجە / ئێمەش خولقاوی ڕەنجین
وەتەن باخی جینانە / موحتاجی بازوو شانە

دیوانی دڵدار ل٣٦

شاعیر لە شیعری (قەل و ڕێوی)دا وێنەی دیاردەی دزێو و فێڵ و تەڵەکەبازی سروشتی کەسایەتی خراپی کۆمەڵ دەکێشـــێت، کە گیانلەبەران ڕۆڵی تیا دەبینن کاراکتەری ڕێوی ئاماژەیە بۆ کەســـی زۆردارو فێڵباز، قەل یان چۆلەکە ئاماژەیە بۆ ساویلکەیی و بێ دەستەلاتی، بەواتایەکی تر لە پشتی ئەم دەقەوە دووانەی زاڵم و زوڵملێکراو بەرهەم دێت، کەواقعی ئەوسـای کۆمەڵی کوردی ڕێژەیەکی زۆری لەم دوانانەی لەخۆگرتبوو؛ بۆیە شاعیر زۆر بە وریایی بەرجەستەی ئەو حاڵەتە دەکات.

ڕۆژێ لە ڕۆژانا قەلێ / وەستا لەسەرکۆلکەچلێ
سەلکێ پەنیری لەدەنووک / ویستی کە بیخوا لەهەلێ
ڕێوی بەلایدا تێ پەڕی / چاوی بەقەل کەوتو مەلێ

دیوانی دڵدار ل٣٤

لێرەدا شـاعیر بەزمانی گیاندارەوە دەدوێت لەشـێوەی چیرۆکە شـیعردایە، بەشـێوەیەک پەیامەکانی دەربڕیوە منداڵان بەتەنیا گوێگرتنیان، ئەو مەبەسـتانەی، کە شـاعیر دەیەوێت بیگەیەنیت ڕاسـتەوخۆ بەبێ ئەوەی هەستی پێ بکەن دەرژێتە ناو هۆشو سۆزیانەوە.

بەم پێیە دەگەینە ئەوەی شـــاعیر ئەرکی کۆمەلایەتی خســـتۆتە ئەرکی شـــانی و وشـــیارانە وەکو پێویستیەکی بارودۆخەکە توانیویەتی هەست و خواست و پێویستیەکانی کۆمەڵ دەربڕێت، ئەمەش دەمان گەێنێتە ئەو ڕاســـتیەی، کە شـــیعر دەبێ لە کانگای ســـروشـــتی خۆیەوە هەڵبقوڵێ نەک بە زۆری لێ کردن و ئاوێتەی کێشەکانی کۆمەڵەکەی بێت و بێ ئاگاو دوورە پەرێز نەوەست.

مامەڵەکردنی شـــاعیر لە شـــیعرەکانیدا بەکارهێنانی زمان بە زمانێکی ســـادە و ڕەوان و بنیاتی هونەری ووشـەکانی و شـێوازی دەربڕینیان لە مۆسـیقای ووشـەکان لە کێش و سـەرواى دەرەوەو

ناوەوەو وێنەی هونەری لەتەک بابەتەکانی لە بازنەی جۆرەکانی ڕیالیزمدا بۆ تێگەیشتنە لە سروشتی دەربڕینی شیعر و کرداری داهێنانە تیایدا بە گوێرەی کاریگەری واتاکانی، چونکە واتای ووشەکان لە بابەتەکان کۆدەکاتەوە، واتە بە پێی پێویستی روخسارە، کە بۆ ناوەرۆکەکە دادەڕێژرێت و دەبنە تەواوکەری یەکتری و هاوسەنگ دەبن . لێرەدا شاعیر بە هەڵوێستە هزریەکانیەوە لە ڕێگە شێوازە هونەریەکەی لە زمان و ئاوازەکەی کاریگەری دەبێت و ئامانجەکان دەهێنێتە دی، شاعیر دەبێتە دەنگی گەلەکەی و خزمەتی مرۆڤایەتی دەکا، ئەمەش هەڵوێستی شاعیرە لە هزریدا لە چوار چێوەی شارستانیەتدا لە کاریگەری هزری کۆمەلایەتی و سیاسی و......هتد لە واقیعد.

ئەنجام

١- هۆکارەکانی ڕاگەیاندن و بارودۆخی سیاسی و واقیعی کۆمەڵی کوردی و ڕۆڵێکی بەرچاویان هەبووە لە پێشخستن و بڵاوبوونەوەی ڕیالیزم لە ئەدەبی کوردیدا.

٢- زۆربەی شیعرەکانی دلدار ڕەنگدانەوەی ئەو واقیع و بارودۆخە پڕ لە ڕووداو و کارەساتانەی سەردەمەکەی بووە، کە لە کوردستاندا ڕوویانداوە، خراپی ڕەوشی ژیانی گەلەکەی بوونەتە هۆی ئەوەی تۆوی شیعری نیشتمانی و نەتەوەیی لە ناخیدا چەکەرەبکات و هەمیشە لە خەمی نیشتمان و نەتەوەکەی دابووە، لە بیرکردنەوەیەکی تاکەکسیەوە چووەتە نێو بیرکردنەوەیەکی بە کۆمەڵەوە ، چۆتە نێو کێشەکانی کۆمەڵەوە بۆتە بەشێک لە چارەسەر.

٣- ڕیالیزم پەیوەندییەکی پتەوی بە بارودۆخی سیاسی و کۆمەلایەتی و گۆڕانکارییەکانی نێو کۆمەڵی کوردییەوە هەبووە ؛ بۆیە زۆرینەی شیعرەکانی دلدار دەچنە ناو خانەی جۆرەکانی ڕیالیزمەوە، بەپلەی یەکەمیش ڕیالیزمی ڕەخنەیی، ئەویش لە ڕووی بارودۆخی سیاسی کۆمەڵەکەیەوە بێت، یان لە بواری ژیانی کۆمەلایەتی کۆمەڵدا، واقیعی ژیانی سەردەمەکەی خستوتەڕوو . ڕاستەوخۆ پەیامەکەی دەگەێنێتە خوێنەر، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ پابەندبوونی شاعیر بە خستنەڕووی ئایدیۆلۆجیای لە نێو شیعرەکانیدا.

٤- لە ڕووی زمانەوە شاعیر زمانێکی سادەو ساکاری بەکارهێناوە، لە نوسینی شیعرەکانیدا، بۆئەوەی زۆرینەی خەڵک لە شیعرەکانی بگات و پەیامەکەی بگەیەنێت، ئەمەش یەکێکە لە خاسیەتەکانی ڕێبازی ڕیالیزم.

٥- دلدار لە ڕێی ڕیالیستی فۆتۆگرافییەوە وێنەی واقیعی دیاردەکانی ناو کۆمەڵی کێشاوە زۆر لە دەردەکۆمەلایەتییەکانی ئەو سەردەمەی خستوتەڕوو لەوانە هەژاری، دواکەوتوویی کۆمەڵ.

٦- لە ڕیالیزمی سۆشیالیستیدا دلدار ئومێدی خۆی دەربڕیوە بۆ گەیشتنی کۆمەڵی کوردەواری بەسیستەمی سۆشیالیستی.

سەرچاوەکان

کتێب : بەزمانی کوردی

ئەحمەد دڵزار، پاشکۆی بیرەوەرییەکانم، بەشی یەکەم، هەولێر، ١٩٩٨. -

- پەرێز سـابیر د.، ڕەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسـەلەکانی نوێکردنەوەی شـیعر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦.

حەمە کەریم هەورامی، ئەدەبی منداڵانی کورد، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە،٢٠٠٥. -

ڕەفیق حیلمی، شیعرو ئەدەبیاتی کوردی – بەرگی دووەم، چاپی دووەم، هەولێر، ١٩٨٨. -

شێرزاد عبدالرحمن، دڵدار شیعرو هەڵوێست، مطبعەدار الرسالە،بەغداد، ١٩٨٦. -

-عەباس محمد قادر، ریالیزم لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا ١٩٤٦-١٩٧٠، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلیمانی، ٢٠١٠.

-عبد الخالق علاء الدین، دڵدار شـاعیری شـۆرش گێری کورد، چاپخانەی دار أفاق عربیە للصحافەوالنشر، بغداد،١٩٨٥.

- عزەددین مسـتەفا رەسـول، ڕیالیزمی نوێ وئەدەبیاتی کوردی، چاپخانەی کۆمپیتەری ڤان، سلیمانی، ٢٠٠٨ .

د. فەرهاد پیربال، ڕێبازە ئەدەبییەکان، دەزگای چاپی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤. -

کاکەی فەلاح، کاروانی شیعری نوێ ی کوردی، چاپی دووەم، بەغداد، ١٩٨٧. -

- د. کامل حسـن عزیز البصـیر، ڕەخنەسـازی مێژوو پەیڕەوکردن، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق،بەغداد،١٩٨٣.

کامیل محمود، غەزوی ڕۆشنبیری وڕێبازەئەدەبیەکانی ڕۆژئاوا،چاپخانەی دلێر، هەولێر، ١٩٩٨. -

- کەمال مەمەند میراودەلی،چەند وتارێک دەربارەی ئەدەب و ڕەخنەی کوردی، چاپخانەی الحوادث، بەغداد، ١٩٨١.

کوردستان موکریانی، دیوانی دڵدار، چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر،١٩٧١ -

- مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥ . -

هیمداد حوسێن، ڕێبازە ئەدەبیەکان، دەزکای توێژینەوەوبڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی ئاراس، هەولیر،٢٠٠٦.

کتێب : بەزمانی عەربی

- د. سـالم احمد الحمدان، مذاهب الادب الغربی و مضـاهرها فی للادب العربی الحدیث، مطبعە التعلیم العالی، الموصل، ١٩٨٩.

د.سعید علوش، معجم مصطلحات الادبیە المعاصرە، دار الکتاب اللبنانی، بیروت، ١٩٨٥. -

د.صلاح فضل، منهج الواقعیە فی الابداع الادبی، الهیئە المصریە العامە للکتاب، مصر، ١٩٧٨. -

د.طارق العذاری، المسرح التعبیری، دار الکندی للنشر واتوزیع، ١٩٩٦. -

- عبدالسـتار طاهر شـریف، الجمعیات والمنظمات والاحزاب الکردیە فی نصـف القرن ١٩٠٨ -١٩٥٨، بغداد.

- د.عزالدین مصطفی رسول، الواقیعیە فی الادب الکردی، المکتبە العصریە، بیروت،١٩٦٦.

عبدالرزاق الاصفر، المذاهب الادبیە لدی الغرب، اتحاد الکتاب العرب، دمشق، ١٩٩٩. -

د. مکرم الطالبانی، حزب هیوا، مطبعە خاک، سلیمانیە، ٢٠٠٢. -

مهند طابور، الواقعیە فی المسرح، مطبعە الامە، بغداد، ١٩٩٠. -

نامەی ماستەرو دکتۆرا
– سامان عوسمان عومەر، ڕیالیزم لە شیعری بێکەس دا،نامەی ماستەر،زانکۆی .سلێمانی، کۆلێژی زمان، ٢٠١٠.
– عادل مجید گەرمیانی، ڕیالیزم لە ڕۆمانی کوردی هاوچەرخدا، نامەی ماســـتەر، کۆلێژی پەروەردەی ابن روشد – زانکۆی بەغداد، ١٩٩٦.
– هیمداد حســین بکر، ڕۆڵی گۆڤاری هیوا لە پێشــخســتنی ئەدەبی کوردیدا،نامەی دکتۆرا، کۆلیجی ئەدەبیات، زانکۆی صلاح الدین، هەولێر،١٩٩٥.
– هێرۆ ئەحمەد حەمەغەریب، دڵدارو نوێکردنەوەی شــیعری کوردی، نامەی ماســـتەر، زانکۆی سلیمانی، کۆلێژی زمان، بەشی کوردی، ٢٠١٠.
– هێرۆعبدالرحمن، ڕیالیزم لە شــیعری ئەحمەد دلزار دا، نامەی ماســـتەر، زانکۆی ســـەلاحەددین، کۆلێژی زمان، بەشی کوردی، ٢٠٠٩.
گۆڤار
- مومتاز حەیدەری، دەفتەری کوردەواری، بەرگی دووەم، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد، ١٩٧٠.
– د.محەمەد دلێر، دەنگی ئەدەبی نوێی کوردی لە گۆڤاری ڕزگاری دا ١٩٦٩– ١٩٧٠، زانکۆی سلیمانی، بەشی، ژمارە ٢٠، بەشی ب، ٢٠٠٧ .
– دڵدار تەمەنێکی کورت و ئەزمونێکی زیندوو، ڕۆڤار، ژمارە ١٠، دەزگای چاپ و پەخشـــی سەردەم،سلێمانی.
– فەرهاد پیربال، ڕیالیزم، ڕامان، ژمارە ٨٢ – ٨٣، چابخانەی وەزارەتی پەروەردە،٢٠٠٥.
– ڕێزان ڕەحمان خدر، ڕەنگدانەوەی ڕیالیزمی ڕەخنەیی لەئەدەبدا، ڕامان، ژمارە١١٤، چابخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦.
– عەبدوڵا تاهیر بەرزنجی، شـــارو نوێگەری شـــیعرمان، ڕامان، ژمارە ٣، چابخانەی وەزارەتی پەروەردە، ١٩٩٦.
– یونس ڕؤوف (دڵدار)، ناگزوری گەلایەتیمان، گەلاوێژ، ژ مارە ٧، ١٩٤٣.
– کەریم شارەزا، دڵدار وشعری ڕیالیزم، نوسەری کورد، ژمارە ١٢، ١٩٨٣.

ملخص البحث

الواقعيه فی أشعار دلدار

الواقعيه مذهب من المذاهب الأدبيه التی توءدی عملها بشـــكل جيد فی خدمه المجتمع بحيث يدرس الأشـــياء المرئيه الطبيعيه للأنســان، يدرس واقع المجتمع و عمق المشـاكل التی تواجهه، وكل هذا فی إطار أدبی بحت، و تعطی للنص سمه شعريه أساسيه فی إطار الأدب . ظهر هذا النوع من المذاهب الأدبيه فی الأدب الكوردی مع بدايه القرن العشـرين و ذلک لأن المجتمع كان يمر بوضـع اقتصـادی و اجتماعی سـیء، مما أدی لظهور هذا النوع من المذاهب بقوه لتعبر عن المعاناه التی كانت تعانی منها المجتمع، و من الشـــعراء الذين برزوا فی هذه الفتره (دلدار) فأشـعاره كانت مرآة للأوضـاع التی كانت سـائده فی المجتمع آنذاک، و فی هذا البحث سـلطنا الضوء علی جانبی العملی و النظری النقدی لأعماله الشعريه الواقعيه.

بحثنا يتضـــمن مبحثين و أهم النتائج و قائمه المصـــادر و المراجع، و خلاصــــه البحث باللغه العربيه و الإنجليزيه.

جاو المبحث الأول عن شـــرح مفصـــل للواقعيه و تاريخ ظهوره، و ظهوره فی الأدب الكوردی، و حياه دلدار و تجربته السياسيه الشعريه . أما المبحث الثانی فهو يتضمن مجموعه من الفقرات منها، انعكاس أنواع الواقعيه فی أشعار دلدار منها الفوتوغرافی، و الواقعيه النقديه، و الواقعيه الثوريه، و الاجتماعيه.

Abstract

Realism in the poems of Deldar

Realism is a doctrine of literary doctrines that perform well in the service of society to study the natural visual things of human, study the reality of society and the depth of the problems facing it, all in a purely literary framework, and give the text a poetic characteristic essential in the framework of literature. This type of literary doctrines emerged in Kurdish literature at the beginning of the twentieth century because the society was going through a bad economic and social situation, which led to the emergence of this type of doctrines strongly to express the suffering suffered by the community, and the poets who emerged in this period (Daldar s poetry), his poetry was a mirror of the prevailing conditions in society at the time, and this research including , practical and theoretical aspects of his critical poetic work.

Our research consists of two main major , a list of sources and references, and a summary of the research in Arabic and English.

The first topic is a detailed explanation of the realism and history of its appearance, its appearance in Kurdish literature, the life of Doldar and his political and poetic experience.

The second section includes a number of paragraphs, reflecting the types of realism in the poems of Dildar including photography, monetary realism, revolutionary realism, and social.